

Begrebet livsform

En formspecificerende analysemåde anvendt på nutidige vesteuropæiske samfund

Af *Thomas Højrup*

I 1950'erne var størsteparten af de gifte kvinder i Danmark hjemmearbejdende husmødre. Kernefamilien med faderen som eneforsørger og moderen som eneansvarlig for husarbejdet med pasning af de to børn og ansvarlig for familiens trivsel blev anset for at være den rigtigste måde at leve på. Den var særlig tydelig på dette tidspunkt, efterstræbt af alle lag i befolkningen, men mest udbredt i middel- og overklassen, fordi mange arbejderkvinder trods alt var tvunget til også at have et lønarbejde.

De bedst stillede hjemmearbejdende husmødre var nok eneansvarlige for hus- og omsorgsarbejdet, men ikke ene om at udføre det. Det var udbredt at have en pige i huset, få hjælp af en rengøringskone og lignende. Det lønnede, private servicearbejde havde et betydeligt omfang, men er svært at måle fordi det var uden ansættelseskontrakter og ikke kom med i nogen statistikker over samfundsmæssigt arbejde.

I 1980'erne varetages hus- og omsorgsarbejdet af udearbejdende kvinder uden hjælp udefra. Mange arbejdsopgaver er lagt uden for familien, det gælder børnepasning, fremstilling af madvarer og tøj og omsorg for de ældre; men væsentligere er samspillet imellem den intensivering der er sket af husarbejdet og kvindernes strøm ud på det formelle arbejdsmarked. Elektrificeringen og mekaniseringen af madlavning, rengøring, tøjvask og personlig hygiejne har intensiveret »servicearbejdet« og endda ført en del af det tilbage til familien.

Et hjem udrustet med køleskab, fryser og opvaskemaskine, vaskemaskine, tørretumbler og støvsuger, røremaskine, blender, saftpresser og kaffemaskine, strygejern, højfjeldssol, hårtørre, krøllejern, barbermaskine, symaskine, boremaskine og plæneklipper kræver

stor forbrugerkundskab og viden om anvendelse, rengøring, vedligeholdelse og reparation. I takt med den fysiske aflastning af kvinden i »servicearbejdet« er det blevet muligt – og nødvendigt – at overkomme mere på kortere tid, arbejdet er blevet intensiveret, gjort mere fleksibelt i forhold til hendes lønarbejde, og det kræver kvalifikationer.

Den forbedrede boligstandard har virket arbejdsbesparende, lejlighederne er blevet større og flere har fået parcelhus; oliefyrd, el- og fjernvarme har sparet både pasning og rengøring. Stereoanlæg, fjernsyn, kassette- og pladespiller samt videoanlæg har fremmet familiens privatiserede afkobling og underholdning.

I takt med denne udvikling, betinget af både »servicearbejdets« intensivering i hjem og lokalmiljø, den tiltagende strukturrationalisering i detailhandelen og udbygningen af velfærdsstatens ydelser, er der også pålagt familierne mere arbejde. Et større hjem udrustet med flere forbrugsgoder og en lejlighed eller et parcelhus, man selv ejer, kræver mere pasning og vedligeholdelse. Større afstande til supermarkeder, arbejdspladser, skole og andre institutioner kræver transporttid og koordinering og kan for mange familiers vedkommende kun klares, fordi man har egen bil. Mange kvinder bruger lang tid på at køre mand og børn til og fra steder uden for hjemmet. At sikre familien nogle af velfærdsstatens mange ydelser kræver endelig viden om de betingelser, der skal være opfyldt, for at man kan få del i ydelserne, det kræver arbejde med at finde ud af ansøgningerne og med at bevise, at betingelserne er opfyldt.

Udviklingen henimod det såkaldte »selvbetjeningssamfund« lægger mere administrativt og koordinerende arbejde ud i familierne.

Thomas Højrup, f. 1953, mag. art., kandidatstipendiat ved Institut for Europæisk Folkelivsforskning.

I takt med kvindernes engagement på det lønnede arbejdsmarked og udbygningen af velfærdsstatens ydelser finder man også en stigning af den endelige produktion af forbrugsvarer i familien samtidig med en eksplosiv udvikling af den industri, der producerer anlæg, maskiner og såkaldte varige forbrugsgoder til familierne.

Velfærdsstatens socialforskere præsenterer os løbende for undersøgelser, der viser denne udvikling på arbejdsmarkedet, som inddrager kvinderne i det lønnede arbejde, der påviser den teknologiske udviklings indflydelse på rammerne omkring hverdagslivet og som dokumenterer velfærdsstatens udvikling – tre væsentlige årsager, som fremstillet således på en tilsyneladende dybtgående måde ændrer dagliglivets indhold og struktur.

Med de såkaldte »kvalitative« undersøgelser belyses de enkelte velfærdskomponenter og variable i det sociale liv ikke isoleret som i den såkaldt »kvantitative« socialforskning, men koblet sammen i begrebet om et »hverdagsliv«. Dette begreb pretenderer *alment* at belyse befolkningen faktiske levevis, og det gøres til genstand for studier over hverdagslivets udviklingstendenser generelt, i forsøg på at finde hverdagslivets tabere samt at bedømme og fremme udviklingen af lighed,

velfærd og livskvalitet for alle individtyper i befolkningen.

De kvalitative undersøgelser har nok inddraget flere faktorer og sammenhænge i velfærdsforskningens verdensbillede og planlægningens vidensgrundlag, men et kerneproblem står stadig tilbage: Hvordan hænger dette *almene* hverdagsliv sammen med de mangeartede og ofte *fundamentalt modsatrettede* folkelige politiske bevægelser, der præger også de nordvesteuropæiske velfærdssamfund? Med en i grunden homogen, omend på overfladen og iblandt forskellige individtyper differentieret, kultur og levevis er de mange politiske kampe, som spalter befolkningen, et *paradoks*.

Dette paradoks synes at have to løsninger. Enten er der ingen grund til at tage de politiske modsætninger virkelig alvorligt, eller også må befolkningens levevis finkæmmes for særtræk, der differentierer den i subkulturer eller sociale lag.¹

Mange politikere og planlæggere verden over har forsøgt ikke at tage de politiske og kulturelle modsætninger alvorligt, med alle de dyrtkøbte erfaringer denne holdning har kostet. På den anden side må enhver underinddeling af befolkningen i subkulturer ved nærmere eftertanke forekomme håbløs, idet der kan foretages uendelig mange forskellige

1. Når det gælder de vestlige velstandssamfund i gamle kapitalistiske centerområder er sagen vel først og fremmest den, at man skal passe på ikke at forveksle effekterne af et højt skattetryk, en uensartet produktivitetsudvikling og et tilnærmelsesvist generelt lønniveau (og deres indflydelse på »hverdagslivet«) med de langt dybereliggende samfundsstrukturer, der spalter befolkningens dagligliv i principielt forskellige former for levevis.

I takt med det af velfærdsstaten påkrævede stigende skattetryk og det hurtige tempo i generel industriel produktivitetsudvikling, er servicefunktioner, der ikke har ladet sig produktivitetsudvikle, og hvor arbejdskraftens del af produktionsprisen derfor er forholdsvis stor, blevet uforholdsmæssigt dyre at købe på det formelle marked. Tilskyndelsen til at substituere eller selv at udføre disse funktioner i familien forøges, fordi man her kompenserer for lav arbejdsproduktivitet ved at undgå beskatning, og fordi industriel fremstilling af eventuelle materialer og redskaber letter amatørernes udførelse af opgaverne.

Men det centrale er, at sådanne forskydninger af funktioner frem og tilbage imellem beskattet erhvervs- liv, privatsfære og statlige institutioner (velfærdsstatens ydelser er jo et udtryk for, at arbejdsintensive servicefunktioner påtvinges forbrugerne, som betaler gennem skatten) *ikke* skaber et *alment* hverdagsliv i befolkningen, men inkorporeres på vidt forskellig måde i de forskellige befolkningsklassers levevis. For »krisekonjunktorens« vedkommende skal man heller ikke undervurdere den tvungne langtidstendens til industriel kontraktion i den gamle kapitalistiske verden, der efterhånden, men på uensartet måde, sætter sig igennem i de vestlige velstandsstater på grund af den accelererende kapitalintensitet og for lave industrielle profitter, der betinges af den i globalt perspektiv abnormt høje levedof og det høje omkostningsniveau i denne del af verden, som igen hviler på det monopol på verdensmarkederne for industriprodukter, disse stater tidligere havde, men som de nu er ved at miste. Denne langsigtede transformationsproces inden for verdensformationen vil fremover slå igennem i takt med den nye industrielle udvikling, der allerede er i fuld gang i Latinamerika, den arabiske verden og mange steder i Asien.

subdelinger alt afhængigt af, hvilke kendetegn man vælger ud til at klassificere efter. En sådan vilkårlighed er ensbetydende med, at enhver underinddeling bliver af postulatorisk karakter. Den bliver ude af stand til at udsige noget, der forklarer, hvorfor en bestemt politisk bevægelse er et *nødvendigt* resultat af en bestemt befolkningsgruppes situation.

Den eneste mulige måde at differentiere befolkningen på, der kan få en logisk nødvendig og konsekvent karakter, må bestå i en udforskning og konstruktion af de former for levevis, *samfundsstrukturen forudsætter som nødvendige* for sin egen eksistens. Forudsætter samfundsstrukturen fundamentalt forskellige former for praksis og ideologier, vil det også være muligt at konstruere disse som *forskellige livsformer, der stiller hver deres forskellige krav* til det omgivende samfund. Bygges livsformerne fra grunden af op i gensidige betingelsesforhold til særlige strukturtræk i samfundet, udpeger de så at sige deres nødvendige eksistensbetingelser, som med lige så stor nødvendighed må forsvares, hvis de pågældende livsformer skal kunne opretholde deres eksistens.

De politiske erfaringer og empiriske forhold tyder på, at det ville være frugtbart at kunne gennemlyse dem med en række radikalt for-

skellige livsformsbegreber, men svaret på, om der kan tales meningsfuldt om en flerhed af principielt forskellige livsformer, må i første omgang søges i studiet af samfundstotalitetens struktur.

I det følgende vil jeg fremlægge den måde, hvorpå det har vist sig muligt at videreudvikle centrale træk i den såkaldte *strukturelle* historiske materialisme, så vi idag er ved at have et analytisk instrument i støbeskeen, som synes velegnet til at indfange disse sammenhænge imellem samfundstotalitetens opbygning og livsformernes udformning. Afgørende er, at kernebegrebet i den strukturelle samfundsteori: begrebet *produktionsmåde*, ikke bare beskriver en social organisationsform, men tillige og samtidig hermed er anvendelig til at beskrive en befolkningsklasses hverdagslige praksis og dertilhørende forestillingsverden. Ved at kortlægge arbejdsprocessen og produktionsrelationerne i en særlig produktionsmåde viser det sig samtidig muligt at udlæse og blotlægge den pågældende produktionsenheds eller befolkningsgruppes hverdagsliv som en praksis, hvori disse mennesker udfra deres kulturelle ideologi udnytter og bruger *de* samfundsmæssige eksistensbetingelser, der gør denne deres livsform mulig.²

En anden afgørende forudsætning for an-

---

2. Begrebet produktionsmåde anvendes her i overensstemmelse med den strukturelle marxistiske forskningstradition, der introduceredes af Althusser, blev ført videre af miljøet omkring Barry Hindess og Paul Hirst i England og som vi fortsat har under videreudvikling i det videnskabsteoretiske miljø omkring Anders Boserup, Helmuth Hansen, Ole Bernild og uddregnede i København. I deres senere værker (*Marx's Capital and Capitalism Today*. Vol. I-II. 1978) opgiver Hindess og Hirst faktisk produktionsmådebegrebet (forstået som en bunden variant af produktionsforholdets og arbejdsprocessens strukturer) som det logiske indgangsbegreb til den specificerende konstruktion af samfundsformationerne. I København har vi i stedet arbejdet os bagom produktionsmåderne for at finde deres fælles logiske udgangspunkt og herfra konstruere egentlige kataloger over samtlige logisk mulige varianter af produktionsmådebegrebet på de trinvisse specificationsstadier. I bogen *Det glemte folk* (se nedenfor) præsenteres det resultat, at der i første specificering kun er tale om tre logisk mulige produktionsmåder, der så at sige står fadder til alle de følgende varianter, hvoraf flere i forvejen kendes i mere konkret (dvs. specificeret) form.

Som pointeret i Hindess og Hirsts forfatterskab er kataloget af produktionsmåder (et katalog de dog aldrig på tryk har udforsket eller forsøgt at konstruere i dets fulde logisk mulige omfang) af afgørende betydning for arten og antallet af logisk mulige »niveauer« eller typer af sociale relationer i samfundsformationen. *Det glemte folk* argumenterer for det synspunkt, at bestemmelsen af de tre (økonomiske, politisk-juridiske og ideologiske) typer af sociale relationer er en effekt af – eller rettere: foregår i og med specificationen af det logisk første katalog af tre produktionsmåder.

For en udfølgelig diskussion af disse problemer se følgende arbejder fra københavnermiljøets udforskning af den strukturelle dialektik: Anders Boserup: »*Modsetninger og kampe i Nordirland*«, *Kurasje nr. 8*, Kbh. 1973; Ole Bernild & Henrik Jensen: *Den feudale produktionsmådes historie i Danmark ca. 1200–1800*, Kbh. 1978; Helmuth Hansen: »*Nogle temaer i strukturel marxismes videnskabsteori*«, *Filosofiske Studier 1981*, Kbh. 1981; Thomas Højrup: *Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering*. Kbh. 1983.

vendelsen af den historiske materialisme i denne form for studier er, at den ikke forvrænges til en dogmatisk kausal evolutionisme som tilfældet er i flere klassiske marxistiske traditioner. Videnskabeligt set er den kun anvendelig som en empirifølsom *dialektisk analysemåde*, der lægger et bestemt *perspektiv* på samfundet, bygger på en særlig *problematik* og derfor tager sit begrebslogiske udgangspunkt i et dertil konstrueret *indgangsbegreb*, nemlig produktionsmådebegrebet. Dette begreb er lagt således til rette, at der kan konstrueres forskellige specifikke produktionsmåder, der hver i sær stiller deres funktionskrav til og henter deres særlige eksistensbetingelser i det øvrige samfund som helhed. Disse samfundsmæssige forudsætninger for produktionsmåderne kan være af såvel økonomisk som politisk-juridisk og ideologisk art. En produktionsmåde kan *kun* forekomme, når dens specifikke forudsætninger er til stede i samfundet, og den dialektiske analyse består derfor af en skridtvis *specifikation* af de særegne strukturtræk, en bestemt produktionsmåde forudsætter eller »tilkalder« begrebslogisk, for i den form, den har, at kunne opretholde en plads og funktion i det pågældende samfund.

I en sådan dialektisk specificerende analyse er der altid tale om en skridtvis konstruktion af *begreber*, der *implicerer hinanden*. Derfor har det ingen mening overhovedet at påstå, at en del af samfundet på kausal måde skaber eller producerer de andre. Det er ikke sådan, at økonomien eller produktionsmåderne skaber det øvrige samfund og er dettes »væsen« i en kausal forstand. Indgangsbegrebet angiver blot det perspektiv, denne formanalyse lægger på samfundet og det sted, den begrebslogiske udforskning derfor må starte.

Begrebet samfundsformation er det teoretiske begreb, der repræsenterer den samfundsmæssige totalitet. Det består af det strukturede komplekse af samtlige en produktionsmådes eksistensbetingelser. Teoretisk formuleret udgøres disse eksistensbetingelser af de logiske forudsætninger, produktionsmådens begreb indeholder. Disse forudsætninger har form af økonomiske, politisk-juridiske og ideologiske sociale relationer. Da produktionsmådebegrebet determinerer alle disse niveau-

er i samfundsformationen og selv er determineret af dem, bliver dette begreb af fundamental betydning for analysen af de involverede befolkningsklassers praksiser og det begreb hvorudfra livsformsbegrebet lader sig konstruere. På grund af produktionsmådernes radikale forskellighed er det samtidig af principiel betydning for de mulige livsformer i et samfund, om en samfundsformation kan og eventuelt skal indeholde flere produktionsmåder på een gang.

Svaret på dette spørgsmål findes ikke umiddelbart i det empiriske materiale, idet vi har med en begrebskonstruktion at gøre, der selv er af grundlæggende betydning for, hvad der overhovedet lader sig »se« i det empiriske materiale. Svaret må dels være i overensstemmelse med de basale teoretiske principper, som betinges af de generelle træk, samfundsformationsbegrebet skal kunne indfange, og dels må svaret på grundlag heraf være selvkonsistent. Kun på disse betingelser bliver det muligt at afprøve svarets forudsætninger på det empiriske materiale. Hjælp til besvarelsen af dette kardinalspørgsmål kommer fra en måske noget uventet men ikke uinteressant kant. I det følgende vil det blive vist, at flere produktionsmåder nødvendigvis må sameksistere i en samfundsformation, hvis samfundsformationsbegrebet skal kunne beskrive og gennemlyse den faktiske sociale *transformation* fra en type samfundsformation til en anden.

En dialektisk transformationsanalyse og dens begrebsstruktur

Afgørende for en teori om samfundet er, at den kan gennemlyse social forandring, og afgørende for begrebet samfundsformation er dets evne til at redegøre for en »strukturel historie« i form af samfundenes transformationsproces. Det synes at stå stadig mere begrebslogisk klart, at *en samfundsformation må indeholde flere produktionsmåder, hvis transformation skal være mulig*.

Forestiller man sig, at to samfundsformationer med hver deres ene produktionsmåde ligger i forlængelse af hinanden i et rekonstru-

eret historisk forløb, er det centrale spørgsmål, hvorledes en overgang fra den ene produktionsmåde til den anden har været mulig. Da samfundsformationen på intet tidspunkt kan have været uden produktionsmåde, må de to produktionsmåder for at kunne afløse hinanden en overgang have eksisteret sammen inden for een og samme samfundsformation. Deres mulige *sameksistens* inden for den totale formation af begges nødvendige eksistensbetingelser afgør transformationsprocessens muligheder og mulige retninger, og den udpeger de eksterne randbetingelser, der vil være vigtige for processen. I denne sameksistens inden for samfundsformationen ligger det kommende samfund i kim. Delstrukturernes sameksistens og indbyrdes modsætninger inden for helheden gør dennes forandring logisk mulig og er en logisk nødvendig modelstruktur for rekonstruktion af enhver struktur social og kulturel historie.

I alle samfund, hvor forandring finder sted, vil vi med logisk nødvendighed være tvunget til at betragte samfundsformationen som værende komplekst sammensat af flere produktionsmåder. Delstrukturernes sameksistens er ud fra denne synsvinkel det helt afgørende for samfundsformationsbegrebets dialektik. Også de nordvesteuropæiske samfund består i dag af flere produktionsmåder og har deres egne udviklingsforløb, samtidig med at de er dele af en total verdensformation, hvis indre kompleksitet i rigt mål muliggør den sociale verdenshistories uensartede og knudrede forløb.

Svaret, der efterlyses til livsformsanalysen, lyder således, at vi må vente at finde forskelle i levevis, der hidrører fra ikke blot forskellige klassers praksis og ideologi inden for een produktionsmåde, men også forskelle der er lige så dybtgående som de fundamentale forskelle imellem forskellige produktionsmåder.

I en første analytisk tilnærmelse finder man i vort århundredes vesteuropæiske samfund både den enkle vareproduktionsmåde og den kapitalistiske produktionsmåde. I næste tilnærmelse finder vi dem hver især i en lang række logisk mulige varianter, der sameksisterer under stadig skiftende former i indbyrdes afhængigheds- og modsætningsforhold.

Under forskellige former for finanskapitalistisk dominans sameksisterer både privat, konkurrencebetinget entreprenørkapitalisme, monopolkapitalisme og statskapitalisme med familieorganiseret landbrug i enkel vareproduktion, kompagniorganiserede liberale erhverv, håndværk, service- og fremstillingsvirksomhed i enkel vareproduktion samt partsorganiseret enkel fangst- vareproduktion i fiskeriet – for blot at nævne en række vigtige varianter i det danske samfund. Samfundsformationens politiske, juridiske og ideologiske niveauer sammenknytter strukturtræk, der på een gang skal opfylde funktionskravene fra alle disse varianter af de to dominerende produktionsmåder. De politiske konflikter, juridiske modsigelser og ideologiske uoverensstemmelser i samfundet betinges af denne sameksistens imellem de principielt forskellige produktionsmåder og deres varianter inden for samfundsformationen.

Med samfundsformationsbegrebet *udlæses* samfundet som en struktur af sociale relationer. Særegent for denne struktur er, at den ikke er af mekanisk art som eksempelvis fysiologien. Det betyder, at den *også* lader sig *udlæse* som forskellige former for formålsrettet praksis, båret og udført af subjekter der handler meningsfuldt ud fra hver deres ideologiske begrebsunivers. Derfor kan samfundet udlæses og rekonstrueres som en række ideologibærende livsformer, fyldt af hver deres *koherente helhed af classespecifik praksis*.

Med en konstruktion af hver enkelt livsforms begrebsverden og livsmønster kan man gennemlyse de forskellige befolkningsgruppers forestillingsverdener og hverdagsliv. Med livsformerne forankret i dybt forskellige produktionsmåder og disses eksistensbetingelser i alle niveauer af samfundsformationen må man forvente dybtgående kulturelle forskelle imellem befolkningsklasserne i det vesteuropæiske samfund.³

Studiet af produktionsmådernes eksistensbetingelser og indbyrdes relationer sigter først og fremmest på at forklare, hvordan de forskellige erhvervs- og befolkningsgrupper på forskellige måder har deres plads i samfundet. Denne analyse er for eksempel velegnet til at vise, hvorfor det, der normalt betragtes som

3. Forudsætningen for denne udlæsning af en klasses ideologibærende livsform er, at produktionsmådebegreberne lader sig udlæse som produktionsenheders *praksis* (i den betydning at de indhenter deres nødvendige eksistensbetingelser i samfundet ved at »levere« forskellige former for »ydelser«, (eller opfylde bestemte krav), der giver trækningsret til eller frigør eksistensbetingelserne – hvilket i streng forstand er et praksisbegreb, *fordi* aktiviteten fra produktionsenhedens synsvinkel er *formålsbestemt*, således at ydelsen (der tilvejebringer eksistensbetingelserne) indgår som et *middel*, der tjener opfyldelsen af enhedens *mål* (der er indhentningen af dens eksistensbetingelser)). Denne mulighed for at udlæse samfundsformationen som forskellige praksiser hviler på og betinger, at strukturen ikke er af mekanisk art, hvilket vil sige, at en produktionsenhed ikke uafbrudt og mekanisk leverer ydelser, men kun gør det i *det omfang det er nødvendigt for at indhente dens eksistensbetingelser* – den bliver ikke automatisk ved ud over denne grænse, sådan som en mekanisk delstruktur ville gøre. Enhedens struktur udpeger dens nødvendige eksistensbetingelser og afgør derfor også, hvornår disse er indhentet i tilstrækkeligt omfang til, at dens modydelser indstilles. Livsformens ideologiske begrebsunivers bygger på og indeholder den specifikke enheds særlige *mål-middel tankegang* og dertil hørende begreber om de *kausale sammenhænge* ude i det omgivende, *objektive* samfundsmæssige miljø, hvori *midlerne tænkes at forårsage* eksistensbetingelsernes frigørelse.

Forudsætningen for, at vi kan udlæse en livsforms *kohærente helhed* af klassespecifik praksis hviler på det forhold, at produktionsmåden som en struktur af økonomiske sociale relationer tilkalder politisk/juridiske og ideologiske sociale relationer til strukturering af produktionsenheden i dens helhed. Et dansk familielandbrug er således *økonomisk* struktureret som en variant af den enkle vareproduktionsmåde, der yderligere tilkalder og strukturerer bruget *juridisk* som en enkeltmandsvirksomhed, der *politisk* strukturerer dennes adgang til og besiddelse af jorden og som tilkalder familien som et mønster af *ideologiske* sociale relationer til strukturering af produktionsenhedens indre organisering. En sådan produktionsenhed er således på een gang økonomisk, politisk, juridisk og ideologisk struktureret. Denne enheds praksis må derfor udlæses som en livsform, der udpeger et *kompleks* af relationer fra *alle* samfundsformationens niveauer som sine specifikke eksistensbetingelser. Dens ideologiske begrebsunivers korrelerer til og overdetermineres derfor af alle disse bestemmelser og strukturtræk i samfundsformationen på en gang. I *Det glemte folk* udvikles denne problematik og dette livsformsbegreb fra grunden af i en skridtvis fremadskridende specifikation af en række sameksisterende livsformer, der løbende demonstreres og illustreres med empirisk materiale fra danske forhold.

Som eksistensbetingelse bag begge disse to forudsætninger ligger det begrebslogiske forhold, at samfundet som teoretisk objekt er konstrueret således, at det lader sig udlæse – og bid mærke i dette begreb: *udlæse* – på to forskellige måder: dels som en samfundsformation af *sociale relationer* og dels som forskellige former for og helheder af *praksis* (i hegeliansk forstand). Denne mulighed for to forskellige udlæsninger af et og samme teoretiske genstandsfelt ligger indbygget i den logiske indgang til konstruktionen af produktionsmådebegrebet, og den ligger derfor allerede i kim i den teoretiske problematik, der ligger bag konstruktionen af samfundsformationsbegrebet som en *ikke-mekanisk* struktur af sociale relationer. Dette betyder i det konkrete analytiske arbejde, at konstruktionen af de ideologibærende livsformer (kulturanalysen) er en logisk mulig udlæsning af samfundet (som teoretisk genstand), som *ikke* består i, at vi »bemander« den sociale »struktur« med individer eller »klasser« og fylder disse med evnen til at reflektere og erfare deres omverden ud fra hver deres særlige position og »outlook« – således som det er almindeligt inden for dele af sociologien og traditionel marxisme (hvilket er udmærket beskrevet og kritiseret af Paul Hirst i *On Law and Ideology*, London 1979). Således at »bemandede« den sociale »struktur« indebærer et forsøg på at finde en plads i strukturen til »subjekterne« og leder i sidste ende til, at dele af strukturen betragtes som et resultat af sådanne rolle-spillende individers handlinger (dette er den strukturfunctionalistiske fælde Hirst også selv går i). Herved går strukturbegrebet helt i opløsning, idet det nu skal bestå ikke blot af logiske relationer, hvorigennem begreber determinerer hinanden, men også af kausale relationer forårsaget af subjekters overlagte handlinger! (Et forsøg på at løse transformationsanalysens problem, der svarer til Ralph Lintons, Raymond Firths og Frederik Barths forsøg i den retning.) Et subjekt kan af logisk principielle grunde *aldrig* have en aktiv plads i en social struktur. Men en ikke-mekanisk struktur kan godt være konstrueret sådan, at den *også* lader sig *udlæse* som subjekters forskellige former for praksis. (Men disse subjekter er nu *bundet* præcist til de handlinger, der impliceres af den struktur, hvorfra de er udlæst.)

Livsformen er derfor en enhed af praksiser, der forudsætter et ideologisk begrebsunivers. I den forstand konstituerer den såvel en form for *subjekt* som dets *objektive omverden*, subjektets *mål* og dets *midler* til at opnå disse mål, subjektets *indtjening* i kontrast til dets omgivelser og de *kausale relationer*, midlerne tænkes at virke iblandt i *disse omgivelser*.

udkantserhverv, marginalgrupper eller afvigelse slet og ret fra normen i det moderne samfund, *ikke* kan betragtes som *relikter* fra en tidligere tid, men udgøres af eksistensmåder, der snarere fornyer deres eksistensbetingelser end udraderes af den finanskapitalistiske økonomis fremmarch.

Studiet af de livsformer, produktionsmåderne muliggør og forudsætter, er på den anden side velegnet til at kortlægge de forskellige befolkningsgruppers ideologiske begrebsverdener og hverdagslige praksis.

Den enkle vareproduktionsmådes mulighedsbetingelser

Der er en lang tradition inden for samfundsvidenskaberne for at operere med en model af samfundet der har kun een kerne og et dertilsvarende evolutionistisk perspektiv på socialhistorien – det *almene* begreb om moderne hverdagsliv, som skitseredes i indledningen, er et udtryk for denne grundkonception. Fordi kapitalismen oftest regnes for eneherskende i vestlige samfundsformationer, er der særlig grund til at belyse den enkle vareproduktions mulighedsbetingelser i den finanskapitalistisk dominerede og velfærdsstats-regulerede samfundsformation, vi finder i Nordeuropa.

Eksemplificerer vi denne produktionsmådes indføjeing i samfundsformationen med empirisk materiale fra danske forhold, finder man den enkle vareproduktion dominere landbruget i form af familiebrug, fiskeriet i form af partsorganiserede fangstenheder, liberale erhverv, håndværk og servicevirksomhed i form af kompagniskaber og vi finder den stærkt repræsenteret i landevejstransport, visse dele af den nye såkaldte nicheindustri samt inden for engros- og detailhandel, der, endskønt vi her befinder os i varecirkulationen, har væsentlige organisatoriske træk fra denne produktionsmåde. I Danmark er der omkring 300.000 virksomheder af den juridiske type »enkeltmandsvirksomhed«, lægger man hertil de anpartsselskaber, interessentskaber og familieaktieselskaber, der også er juridiske organiseringer af virksomhedsformerne i den enkle vareproduktion, og regner man mindst en familie til hver virksomhed, nærmer denne

del af befolkningen sig en trediedel af landets samlede indbyggertal. I Sverige er dette tal forholdsmæssigt noget mindre, blandt andet på grund af landets beliggenhed på marginaljorden og ud til marginalressourcer i forbindelse med fiskerierhvervet samt på grund af landets store mineralressourcer, der begunstiger kapitalistisk organiseret stordrift.

Sammenlignet med kapitalistiske virksomheder udmærker den enkle vareproducent sig ved en stor *konjunkturrestans*. Denne produktionsenhed kan gennem længere perioder fungere uden nogen egentlig forrentning af driftsmidlerne, der står i forhold til det almindelige renteniveau og profitraterne i industrien. Suppleret med bierhverv for at holde virksomheden gående eller for at oparbejde og vedligeholde driftsmidlerne, kan disse producenter overleve perioder med prisfald, hvor en egentlig kapital vil blive trukket ud af den pågældende produktion og flyde over i andre sektorer. Dette betyder, at hvor finanskrævende stordriftsfordele ikke opvejer denne forskel, vil den kapitalistiske produktionsmåde ikke i det lange løb udkonkurrere den enkle vareproduktion. En eventuel økonomisk underordning af denne, hvis der er en sådan, bliver i stedet af indirekte art, for eksempel gennem producenterens afhængighed af indlånt rentebærende kapital.

Man er tilbøjelig til at forestille sig, at den teknologiske udvikling på evolutionistisk enstrengt vis altid fremmer stordriften. Det gør dele af den også i perioder, men langt fra altid. Ofte fjerner udviklingen af en ny, mere avanceret generation af teknologi de tidligere etablerede stordriftsfordele. Inden for håndværk og fremstillingsvirksomhed fjernede elektromotoren tidligere opnåede stordriftsfordele. Det samme har dieselmotorerne og hydraulikken gjort inden for landbrug og fiskeri, og det samme gør i øjeblikket udviklingen af elektronisk navigations- og fiskesøgningsudstyr i fiskeriet. Også den kemiske industris fremstilling af nylonredskaber har denne virkning i fiskeriet.

I Danmark er de dele af landbrugsproduktionen, der kan underkastes stordriftsfordele, lagt ud i særlige forædlingsindustrier, der for væsentlige deles vedkommende på andelsba-

sis ejes af landbrugerne selv. Produktionen på familiebrugene undergår løbende en produktivitetudvikling, de gør dem konkurrencedygtige selv over for langt større enheder. Fiskeriet i de indre farvande, i Nordsøen og Atlanterhavet, hvor den danske fiskerflåde opererer, er baseret på ressourcer, der er så rigelige, men spredt forekommende, at stor-driftsfordele i form af en opsplitting af flåden i fangstenheder, transport- og forsyningskibe – alle af stor tonnage – ikke skaber nogen produktivitetsoverlegenhed. Der er faktisk ingen sådanne fordele, idet det afgørende for fangstens effektivitet og fiskevarens kvalitet er, at fangstenhederne er hurtige, fleksible, egner sig til befiskning af små koncentrationer af fisk, kan skifte imellem flere forskellige slags fiskeri og hurtigt nå i havn med landingerne. Til dette og udrustet med den mest avancerede teknologi er de individuelt partsorganiserede fangstenheder, der opererer med skibe, der i størrelse varierer fra 5 tons til 500 tons, overlegent konkurrencedygtige i disse farvande.

I de seneste årtier har hovedvægten i den ekspansive del af dansk industri ligget på små, nye virksomheder, der opdyrker særlige nicher på verdensmarkederne. Mange af disse virksomheder producerer inden for sektorer, hvor ny teknologi har fjernet tidligere stor-driftsfordele og gør mindre virksomheder konkurrencedygtige. Der kan også være tale om produktion af specialmaskiner, anlæg og know-how, hvor kvalitet og specialopgaver giver de små virksomheder nye eksportmuligheder.

Inden for transportsektoren er det særlig fragtmandsområdet, der kendetegnes af enkel vareproduktion, der har gunstige betingelser på grund af de statslige investeringer i vejnettet. Producenterne skal selv kun investere i det rullende materiel.

Såvidt en hurtig skitse af en række væsentlige sammenføjningspunkter imellem de to produktionsmåder, der muliggør den enkle vareproduktionsmådes eksistens i samfundsforskningen. Denne analyse tyder ikke på, at disse mulighedsbetingelser er forsvindende, men snarere på at de stadig skifter og udvikles i nye former. En af mekanismerne i dette er

den løbende produktivitetudvikling, virksomhederne er underkastet for at bevare konkurrenceevnen. I erhverv, hvor enten ressourcerne eller efterspørgslen på markedet er begrænset, er teknologiudviklingen ensbetydende med en stadig udpresning af producenternes egen arbejdskraft fra erhvervene. Dette betyder, at vi udover de formelt registrerede producenter finder en befolkning, som nylig er presset ud af disse sektorer som selverhvervende, men som i videst mulige omfang opretholder livsformen ved at fortsætte produktionen til egen forsyning eller til distribution ud i uformelle netværk. Denne økonomi kriminaliseres af lovgivningen, fordi den ligger uden for det juridiske rum, der sikrer staten skat og afgifter. Samtidig udgør den et fleksibelt og initiativrigt reservoir, hvorfra der løbende startes nye virksomheder inden for hidtil uopdyrkede nicher og inden for sektorer, hvori konjunkturerne igen gør det muligt at etablere sig som formel selverhvervende.

I statistikken findes denne sidstnævnte del af den selverhvervende befolkning under lønarbejderkategorierne, idet deres officielle indtægt stammer fra det lønarbejde for andre, de selverhvervende må yde i perioder, hvor de ikke reelt kan leve af eget erhverv og heller ikke formelt kan stå registrerede som selverhvervende. Dette forhold øger den kvantitative betydning af den livsform, der knytter sig til de selverhvervendes produktionsmåde.

De selverhvervendes livsform

Kernen i en virksomhed inden for enkel vareproduktion struktureres ikke af økonomiske relationer, sådan som lønarbejdet fungerer i en kapitalistisk organiseret virksomhed. Ideologiske sociale relationer i form af familierelationer, kollegiale relationer og andre har den funktion at binde producenterne sammen i en produktionsenhed. Det kollegiale partslav i fiskeriet og det agrare familiebrug udfylder i denne forbindelse den samme funktion i produktionsmåden. Dette betyder til gengæld, at begrebet »familie« i denne del af befolkningen har et radikalt andet indhold, end man finder i for eksempel de

lønarbejdende dele af befolkningen, hvor familien er rammen om reproduktive aktiviteter.

I familievirksomheden drejer det sig om at holde produktionen igang og sikre børnenes fremtid som selverhvervende, hvis det er muligt. Kan man konsolidere virksomheden, foretager man gerne store investeringer eller spiller på flere strenge og supplerer med bierhverv. Man kan derimod aldrig være sikker på, at disse virksomheder producerer med deres fulde kapacitet, idet der ikke er nogen krav om et bestemt niveau for forrentning af driftsmidlerne, udover hvad der er nødvendigt for at kunne følge med i produktivitet-udviklingen. Familievirksomheden drives for at opretholde muligheden for at være selverhvervende. Den er et middel, der er sit eget mål.

I den forstand er den principielt forskellig fra den kapitalistiske virksomhed. Selvom der intet er i vejen for, at en enkel vareproducent gør en god handel eller i perioder tjener mere end normalt og nødvendigt for at holde virksomheden gående, så sikrer intet, at denne producent leverer det optimalt mulige. Derfor gælder værdiloven heller ikke umiddelbart i denne produktionsmåde. Falder priserne under varernes bytteværdi, udlignes dette ikke automatisk af, at en del af produktionen hører op. Hvor det er muligt, vil disse producenter tværtimod øge deres produktion og supplere virksomheden med bierhverv og lønarbejde for andre, for at holde den igang.

Begrebet »arbejde« har derfor også en fuldstændig anden kulturel betydning i denne livsform, end den man finder iblandt lønarbejdere. Der er i virkeligheden ingen arbejdstid, fordi der ikke meningsfuldt kan tales om nogen fritid. Man er aldrig fri for arbejdet, man bliver aldrig sat til det, man sætter sig derimod selv igang og er engageret i dets indhold, fordi det er betingelsen for og essensen af at være et selverhvervende menneske. Man har selv ansvaret for virksomhedens drift og evne til at klare sig, man påtager sig selv ansvaret, hvis det går skidt; det er betingelsen for at kunne se sig selv som en fri og selvstændig familie, der af egen tilskyndelse arbejder for sig selv. I denne livsform giver en særlig

betydning af begrebet »fri« og af begrebet »arbejde« hinanden et indhold, som står i skarp kontrast til den lønarbejdende befolkningens arbejds- og fritidsbegreber.

Lønarbejderlivsformer

Imens de enkle vareproducenter besidder både virksomheden som deres ejendom og de kvalifikationer, den samlede arbejdsproces kræver, så kendetegnes den egentlige kapitalistiske produktionsmåde ved, at de lønarbejdende producenter hverken besidder produktionsmidlerne som deres ejendom eller har kvalifikationer til at igangsætte og beherske hele arbejdsprocessen. Den almindelige rutinearbejder indplaceres i en lang og kompleks produktionsproces, hvori hans opgave består i betjeningen af en enkelt maskine i rækken. I denne arbejdsproces er kvalifikationerne så at sige nedlagt i maskinernes automatik, og maskinerne indgår i et teknologisk opstillet maskinsystem, som forarbejder arbejdsgenstanden fra råmateriale til færdigprodukt.

Dette rutinearbejde har for den ansatte kun den ene funktion at være indkomstkilde og dermed muliggøre et meningsfuldt fritidsliv uden for arbejdstiden. Det at være fri – eller rettere) *at have fri* (man *er* aldrig fri, men arbejdsgiveren »giver« en »fri« hver eftermiddag, dvs. i et tidsrum *får* man fri) – det står i kontrast til det at være på arbejde. Arbejdet er et middel, der muliggør opnåelsen af en fritid. Arbejdet udføres ikke i kraft af et engagement i dets indhold, det udføres med henblik på at opnå noget andet. Dette andet: lønindkomsten, er på en måde urelateret og ubestemt i forhold til det udførte arbejde og fuldstændig uden relation til det udførte arbejdes særlige kvalitet og intensitet. Som et *quid pro quo* må man kræve noget for den *tid*, der er brugt på arbejdet. Det udførte arbejde er et middel til den modtagne løn, men denne mål-middel relation er ikke som relationer imellem redskab og resultat, men svarer snarere til relationen imellem udskrivning og belønning. Lønniveauet er grundlæggende ubestemt. Man må *kræve* en løn til at leve for, og man kan kræve den op til et niveau, der

svarer til lønniveauet på andre virksomheder – og det eneste middel, man har bag dette krav, er truslen om at tilbageholde sin arbejdskraft og eventuelt sælge den til andre. Dette kræver igen, at den enkelte ikke kræver individuelt, men at arbejderne har organisationer, der kan monopolisere den arbejdskraft, der udbydes til salg.

I denne livsform arbejder man ikke for virksomheden, man stiller krav til den og er i princippet ligeglad med dens konkurrenceevne, så længe der er andre virksomheder at sælge arbejdskraft til. Livets mening hentes ikke i arbejdet, som tilfældet er i de selverhvervendes livsform; »det gode liv« leveres i fritiden uden for arbejdstiden. Denne særegne livsform begrebsætter *arbejdskraftens* kulturelt bestemte *bytteværdi* i den kapitalistiske produktionsmåde. På centrale punkter står denne livsform derfor i aller skarpeste kontrast til de selverhvervendes livsform. Kvantitativt er den i ren form af omtrent samme betydning som de selverhvervende i et samfund som det danske.

Med en afkvalificeret arbejdskraft, der er rutinemæssigt beskæftiget i et maskinsystem, kræver produktionen indkøbt yderligere en arbejdskraft, der har kvalifikationer til at overvåge, kontrollere og opstille produktionsprocessen, varetage organisationsfunktioner, management og marketing. Denne anden del af arbejdsstyrken er derfor udpræget højt kvalificeret. I den vel egentlige kapitalistiske variant af produktionsmåden, hvor kapitalen er frigjort fra virksomhedernes særlige erhvervsbetingede dispositioner og blevet egentlig *flydende*, kræves disse, privatkapitalistens gamle dispositionsopgaver varetaget af lønansatte ledere og eksperter, som er uden bånd til aktiekapitalen.

Karakteristisk for disse er, at de ikke betales for ydet arbejdstid med politisk fastsatte løntakster som på det øvrige arbejdsmarked, men at de ansættes individuelt i kraft af særlige kvalifikationer og loyalitet og betales i forhold til udviste evner. I mange tilfælde er dette et sælgers marked, idet virksomhederne konkurrerer indbyrdes om at få de dygtigste ledere, fordi ledelsens dispositioner er af så stor betydning for virksomhedens drift.

Dette betyder videre, at man ikke efter endt uddannelse springer direkte ud på markedet for chefer, men må starte langt nede i en virksomheds organisation, for her at udvise evner og loyalitet og udvikle sine kvalifikationer med henblik på at blive forfremmet og avancere til mere betroede stillinger inden for samme eller andre virksomheder. Det drejer sig derfor ikke om at stille krav til virksomheden og stå solidarisk sammen med kollegerne, men om at stille krav til sig selv om at opfylde ledelsens forventninger til det yderste, dygtiggøre sig, engagere sig i arbejdsopgaverne og gøre det bedre end kollegerne, med hvilke man i virkeligheden konkurrerer om avancermenterne op gennem hierarkiet.

Arbejdsbegrebet i denne karrierebundne livsform kommer dermed også til at stå i skærende kontrast til arbejds- og solidaritetsbegrebet i den foregående lønarbejder-livsform. Den karriereorienterede opnår ikke større frihed ved at blive selverhvervende eller ved at få en høj løn til brug i fritiden, han erobrer større dispositionsfrihed i arbejdet ved at avancere og overtage de dispositioner, han før skulle administrere. Hans frihedsbegreb og engagement ligger helt og holdent inden for arbejdsbegrebet og karriereperspektivet. Den egentlige fritid er derfor også absurd for karriereorienterede, dels fordi arbejdstiden reelt er fiktiv – man holder ikke op med at tænke over problemerne på klokkeslet – dels fordi det gælder om at benytte disponibel tid til at udvikle kvalifikationer og vedligeholde venskabsrelationer, der kan være af betydning for karrieren, og dels fordi arbejdet er et engagement, som ikke kan kontrasteres af yderligere et engagement, men kun suppleres med udenomsinteresser.

Denne livsform hører udpræget den fuldt udfoldede storindustrielle og storfinansielle kapitalisme til, men med de kommunale, amtslige og statslige virksomheders og andelsindustriens entré i samfundsformationen efter de kapitalistiske arbejdsmarkeders etablering, har mange af disse andre, ikke egentlig kapitalistiske virksomheder indoptaget produktionsmådens organisationsformer, og de giver på tilsvarende måde plads til både lønarbejderlivsformen og denne karriere-

bundne livsform. De fleste store organisationer i erhvervsliv og offentlig virksomhed forudsætter i dag dette løbende flow af avancerende karriereorienterede medarbejdere op gennem hierarkierne.

Dette er igen en livsform, hvori man tager ansvaret for sit eget liv. Alle har på et tidspunkt haft chancen; mislykkes karriereforløbet, er det fordi, man ikke selv slog til, fordi man ikke var dygtig nok eller taktisk nok. Kommer man ikke videre, er det selvforskyldt. Det er et spørgsmål om evner ifølge livsformens egen begrebsverden.

I samfundsformationer som de vesteuropæiske, der i verdensformationen indtager en plads som kapitalistiske centre, har den karriereorienterede livsforms mange varianter stor kvantitativ betydning, fordi karrierefelterne er langt mere omfattende, end det lokale erhvervsliv giver basis for. Ved at være hjemsted for store koncerner med hovedkontorer for virksomheder spredt ud over store dele af verden, og ved at uddanne ledere og eksperter, som beskæftiges på datterselskabers og underafdelingens kontorer ude omkring, får den karrierebundne livsform en forholdsvis stor betydning for samfund som de vesteuropæiske. Kapital-eksport, systemeksport, eksport af know-how og software er vigtige eksistensbetingelser for flere varianter af denne livsform.

Skønsmæssigt vurderet har denne livsform betydning for op imod en sjettedel af den danske befolkning, og den er i kvantitativ vækst.⁴

Livsformernes indbyrdes ideologiske afhængigheds- og modsætningsforhold

De klassiske rurale lokalsamfund, vi finder i Europa fra og med den feudale produktionsmådes sidste epoker og frem til i dag, er for hovedpartens vedkommende forankret i bondebrug, håndværk og fiskeri i enkel vareproduktion. I den forudgående feudalt dominerede samfundsformation karakteriseredes de privilegerede købstæder af denne produktionsmåde, der for store dele af Europas vedkommende optrådte i en laugsorganiseret variant. I Danmark får den kapitalistiske produktionsmåde først plads i købstæderne i løbet af 1800 årenes anden halvdel, hundrede år efter den feudale produktionsmådes opløsning i den altdominerende agrare sektor. Først tilstrømningen af overflødiggjort landproletariat i anden halvdel af 1800 årene, den gradvise indflytning i løbet af 1900 årene og særlig den anden store indflytningsbølge efter den anden verdenskrig har i Danmark været udtryk for større omflytninger i befolkningen fra de selverhvervendes livsform til lønarbejderlivsformerne.

Alligevel skal man være yderst forsigtig med indforstået at tale om „urbaniseringen“ i denne forbindelse, fordi det for ikke uvæsentlige dele af denne befolkning i byerne er lykkedes at finde og skabe nye betingelser for familievirksomheder og lignende varianter af produktionsmåden. Da den diffuse forestilling om urban levevis oftest associeres med træk fra det begreb, vi her har konstrueret be-

---

4. Den følgende specificifikation hviler på analyserne i *Det glemte folk*, hvor begrebskonstruktionerne udvikles sideløbende med en empirisk udforskning af de tre dominerende livsformer i dagens samfund. Ved løbende at kontrastere disse livsformer, sammenholde deres modstridende krav til det omgivende samfund og analysere deres indbyrdes afhængighedsforhold støttes, korrigeres, inspireres og afprøves konstruktionen af livsformsbegreberne løbende af den empiriske udforskning. Det empiriske materiale hviler specielt på feltforskning i Nordjylland (specielt Skiveegnen og Limfjordsregionen), der gennem en årrække har stået på sideløbende med de teoretiske analyser.

Hensigten med kombinationen af disse strukturelle analyser og analyserne af de forskellige befolkningsgruppers hverdagslige praksis er at kunne udforske de mangeartede kampe for opretholdelse og nyetablering af livsformernes eksistensbetingelser, der præger en stærkt sammensat befolkning som den danske. Ved at udvikle livsformerne i relation til de samfundsstrukturelle betingelser, de udpeger som nødvendige for deres egen eksistens, bliver det muligt at pege på de konkrete og specifikke »levestandarder«, hver enkelt befolkningsgruppe nødvendigvis betragter som væsentlige at slås for.

grebslogisk som de to lønarbejderlivsformer suppleret med forestillinger om befolknings-tæthed og lignende, kan man derfor langtfra altid tage det for givet, at såkaldte urbaniseringsprocesser indebærer en strukturel, kulturel transformation. Danske købstæders industri baserer sig i høj grad på indpendlende lønarbejdere, der supplerer familievirksomhederne ude i landdistrikterne og småbyerne med lønindtægter. Der er ingen evolutionistisk drivkraft, som dikterer, at denne befolkningsklasse entydigt er på vej over i lønarbejderlivsformerne. Noget sådant ville have krævet, at den kapitalistiske storindustri på forudsigelig vis underlægger sig al anden produktion. Denne gamle lovmæssighedslære har de strukturelle analyser og det komplekst sammensatte samfundsformationsbegreb endegyldigt ladet agterude.

Begrebet »neokulturation«

Denne pointe er af principiel betydning, fordi den på den ene side forudsætter, at de to produktionsmåder kan sameksistere, og fordi den på den anden side indebærer, at de to dele af befolkningen ikke stræber efter samme idealer, men lever i hver deres ideologibærende livsform.

At disse forudsætninger er bæredygtige blev ovenfor vist, idet samfundsformationen nødvendigvis indeholder flere produktionsmåder og der til hver produktionsmåde svarer særlige livsformer. Denne sameksistens af flere produktionsmåder indebærer, at der stilles forskellige, ofte uforenelige krav til det øvrige samfund. Den enkelte livsforms eksistensbetingelser er derfor i princippet altid truet, og – for nu at løbe den risiko at bruge en antropomorf metafor – livsformerne må derfor altid »konkurrere« eller »kæmpe« om formen og karakteren af de sociale institutioner, der determinerer deres fælles eksistensbetingelser.

Hver livsform er så at sige bærer af dens eget specifikke begrebsunivers, forskelligt fra de andre livsformers. Dette indebærer, at når betingelserne forringes for en bestemt livsform, så kan genskabelsen af eksistensvilkårene, set »inde« fra denne livsforms begrebsverden, kun betragtes som bestræbelser på at

genetablere denne livsforms egne eksistensbetingelser, det vil sige de betingelser den logisk forudsætter. Dette fremstår på den måde, at bærerne af de forskellige livsformer konstant slås for at opretholde, genetablere eller nyskabe eksistensbetingelserne for deres egne livsformer – og det uden at man fra een livsform har mulighed for at forstå folk i en anden, hverken sådan som situationen ser ud fra deres position, eller som denne anden livsform selv fremtræder for dem, der er bærere af den. Denne proces har fået betegnelsen *neokulturation*.

Begrebet neokulturation implicerer, at folk i forskellige livsformer ikke stræber efter samme idealer, – ja dårligt nok taler samme sprog, når man ser på den kulturelle indholdsside af de sproglige udtryk, der angår de livsformsspecifikke dele af dagliglivet. Vores vanskeligheder med begreberne »arbejde«, »familie« og »frihed« med flere har allerede vist, at selv så centrale hverdagsbegreber som disse bruges med vidt forskellig kulturel betydning af de forskellige dele af befolkningen. Og så forskelligt må de nødvendigvis bruges på grund af de principielle forskelle i hverdagslivets organisering, samfundsformationen forudsætter. Tilsyneladende overgribende og universelle begreber som for eksempel begrebet »arbejde« – begreber som vi alle formoder, at enhver forstår på samme måde – vildleder enhver analyse. Derfor er det nødvendigt at udvikle et begrebsapparat, der indebærer, at sådanne udtryk har forskellige betydninger i forskellige livsformer, og fra hvilket det er muligt logisk at slutte sig til disse forskellige kulturelle betydninger.

Samfundsformationen's komplekst sammensatte karakter er derfor af fundamental betydning for alle de mange måder, hvorpå befolkningsklasserne misforstår hinanden, tolker hinandens handlinger og meninger og skaber deres egen identitet i kontrast til hinanden. For at forstå denne komplekse kulturelle og ideologiske dialektik er det derfor nødvendigt gennem skridtvise specifikationer at konstruere hver enkelt livsforms egen begrebsverden indefra og fra dens første principper, som et rationelt selvkonsistent tankeunivers – men samtidig opbygget i overens-

stemmelse med de måder, hvorpå den enkelte livsform tolker de andre og oplever sig selv i kontrast til omgivelserne.

Selvom det bliver en hovedopgave at specificere hver enkelt livsforms ideologiske univers i dets begrebslogiske *differentia specifica*, så nødvendiggør livsformernes *sameksistens*, at denne konstruktion eller dialektik indbefatter den kulturelle betydning, det har, at livsformerne må se sig selv i kontrast til hinanden, sådan som de ser og mistolker hinanden ud fra hver deres materielle forankring i samfundsstrukturen og hver deres dertil svarende praksis.⁵

I det følgende vil jeg skitsere, hvorledes denne dialektik lader sig konstruere, når vi starter specifikationerne fra grunden af i hver enkelt af de tre livsformer, der er skitseret i det foregående. Et problem skal dog løses først, og det er, at vi ikke her har med klassifikatoriske begreber at gøre, med hvilke man umiddelbart kan tælle og pege på individer. Der er tale om en grundlæggende begrebslogisk konstruktion af kulturelle/ideologiske begrebsverdener, der står i et gensidigt betingelsesforhold til bestemte sociale strukturer i samfundsformationen. På dette tidlige stadie er begrebet om de selverhvervendes livsform derfor ikke nødvendigvis applikabelt på alle selverhvervende i det empiriske materiale – mange varianter vil først kunne fanges ind langt senere i vore specifikationer. På samme måde er den empiriske forekomst af lønarbejde langt fra altid ensbetydende med lønarbejderlivsformens forekomst. Lønarbejdet finder man i høj grad også i tilknytning til de to andre livsformer.

I stedet for disse på nuværende tidspunkt vildledende udtryk, vil jeg derfor foretrække under de følgende specifikationer at benævne livsformerne med associationstomme symbo-

ler i form af numre: 1, 2 og 3 – svarende til: de selverhvervendes livsform, lønarbejderlivsformen og den karrierebundne livsform. På denne måde vil det være muligt at konstruere livsformsbegreberne uforstyrret af irrelevante associationsindhold, der er rent deskriptivt og som enten stammer fra de varianter af livsformerne, vi tilfældigvis er bedst kendt med eller fra aspekter af empirisk realiserede livsformer, der er irrelevante for det stadie af specifikationerne, vi befinder os på.

Livsform 1

I livsform 2 er den grundlæggende strukturering af dagens virke (eller af livscyklus) sondringen mellem arbejdstid og fritid. På dette stadium i analysen er der for livsform 1 ikke noget arbejdsbegreb, kun et virke, der fordi det ikke står i kontrast til noget, heller ikke har noget begrebsindhold. En bestemt profil får dette virke først ved at kontrasteres med virket i andre livsformer.

Anskuet fra en bestemt livsforms synsvinkel fremstår en anden livsform, hverken som den er »i virkeligheden«, dvs. som teoretisk konstrueret, eller som denne anden livsform fremtræder for dem, der er bærere af den. Den fremtræder derimod indfortolket i den førstnævnte livsforms begrebsunivers. Opfattelsen af de forskellige livsformers karakter og relative fortrin og ulemper bliver derfor helt forskellig alt efter hvilken livsform, man befinder sig i.

For *livsform 1* i særdeleshed, bestemmes opfattelsen af denne livsform for dens bærere af dens *kontrast til andre livsformer*, sådan som disse må fremtræde, tolket ind i det ideologiske begrebssystem, der hører til livsform 1.

Lad os illustrere dette forhold. For livsform 1 isoleret betragtet er der som nævnt ikke no-

5. Vi ser således, at dét at tage historien alvorligt – hvilket kræver, at begrebsapparatet (samfundsformationen) er struktureret, så det kan gennemlyse samfundsmæssig transformation – har vidtrækkende konsekvenser for kulturanalysen – og omvendt! I det hele taget er udforskningen af disse logiske sammenhænge imellem begreberne struktur og proces, og mere specifikt imellem udviklingsprocessens art og samfundsformationens struktur, et både videnskabsteoretisk, et social- og kulturhistorisk og politisk-strategisk kardinalpunkt for den strukturelle dialektik og historiske materialisme. Begrebet neokulturation hviler på disse sammenhænge imellem struktur og proces i samfundsformationen. I *Det glemte folk* udvikles neokulturationsbegrebet som en udlæsning af samfundsformationens transformationsproces, når denne anskues ud fra livsformernes synsvinkel.

get egentlig arbejdsbegreb og endnu mindre et fritidsbegreb, idet det hele smelter sammen i et *virke*, der ikke har nogen særegen karakter, fordi det ikke kontrasterer med noget. Men bærere af livsform 1 kender livsform 2 og gør sig forestillinger om den. Den synes ikke umiddelbart uforståelig. Man kender lønarbejdet og forstår – eller tror man forstår – dets funktion. Lønarbejdet kendes som noget, der kan være nødvendigt i en periode eller som bibeskæftigelse for at supplere indkomsten fra den enkle vareproduktion.

Man har således en klar forståelse for to centrale træk ved arbejdet (lønarbejdet), som det opfattes i livsform 2. For det første: arbejdet fylder kun en del af tiden – tiden er *tvedelt* i »arbejdstid« kontra »anden tid« – og for det andet: arbejdet er et *middel* til noget, der ligger uden for det selv.

Men når lønarbejdet kendes som et middel til at holde familievirksomheden gående, så splittes dagen ikke op i to slags tid, men i to slags arbejde. Næmlig lønarbejde, der bliver et nødtvungen middel til at skaffe en indtjening, og det frie arbejde derhjemme, som man fortsat udfører for sig selv.

Kontrasteringen af det altomfattende virke med et nødtvungen lønarbejde gør det for første gang muligt at se, at virket er en enhed af arbejde og indtægtskilde, som nu lader sig opsplitte i to indbyrdes relaterede begreber. I første omgang udspaltes kun et lille hjørne af virket som en ren indkomstkilde, der er knyttet til hele det resterende virke i en mål-middel relation.

Den uden for lønarbejdet beliggende »anden tid« er fortsat fyldt af virket i familievirksomheden. Muligheden for at kunne udfolde sig i dette virke er det mål, der begrunder lønarbejdet som middel.

Det daglige virke får således sit første indhold gennem kontrasten til det nødtvungen lønarbejde. I modsætning til lønarbejde for andre er virket ikke kun et middel, det er både mål og middel. I modsætning til lønarbejde for andre er arbejdet for en selv ikke kun en afgift, der giver en »ret« til en indkomst. Det er selv en del af den fysiske proces, der direkte producerer denne indkomst. I den forstand er det en del af et virke, men et virke der retter

sig imod et mål, som består i den fortsatte drift af en enkle vareproduktions virksomhed – en virksomhed hvis drift ikke længere blot udgøres af »en eller anden bestemt aktivitet«, men er bestemt af særlige krav fra dens omgivelser, det vil specielt sige fra markedet, hvorpå dens produkter skal omsættes som varer. I den forstand bliver det daglige virke et målrettet *dagsværk*. Et virke hvori man selv sender de varer på markedet og i det hele taget aktivt opfylder de krav fra omgivelserne, der gør det muligt at fortsætte denne ens egen virksomhed. Dagsværket bliver derved et formål i sig selv, det udføres af egen indre tilskyndelse og opleves som meningsfyldt. Dets modsætning er det arbejde, som kun er et nødvendigt middel, et *quid pro quo* for en indtægt. Det arbejde som er en indkomstkilde, men i sig selv meningsløst. I modsætning til dagsværket udøves det kun af ydre tilskyndelse, i form af en arbejdsgivers instruks og hensigt.

Dagsværket bestemmes derved som *uafhængigt* arbejde, fordi dets modsætning pligtarbejdet, opleves som et arbejde, der udføres, når man er underkastet afhængighed.

Set fra livsform 1 er der nu ikke længere blot tale om at virke i et altomfattende liv, men om en mulig opsplnitning af dette, hvor afhængigheden kommer ind som en kontrast til situationen under det daglige virke. Relationen uafhængighed-afhængighed splitter dagen op i dagsværk og pligtarbejde, det vil sige i frit arbejde og nødtvungen arbejde.

Når man i livsform 1 ser en pligt-arbejdstid optræde ved siden af dagsværket, vil livsform 2 (sådan som den »virkelig« er) ikke blive opfattet som en egentlig livsform, men som en midlertidigt nødtvungen foranstaltning.

Set fra livsform 1 bliver denne livsform selv bestemt som fyldt af frit, selvstændigt arbejde, det vil sige af *dagsværk*, som *forudsætter uafhængighed*. Livsform 2 kan opfattes som en situation, hvor nogle folk (med mulighed for at begrunde hvorfor det netop er disse) gennem hele livet er underkastet både afhængighed (i »arbejdstiden«) og uafhængighed (i det disse folk kalder deres »fritid«). Men anden mening i denne stabile spaltning, end at denne »fritid« er den egentlige levetid fyldt af

meningsfyldt dagsværk, kan man ikke finde set fra livsform 1's synsvinkel. Er der intet meningsfyldt virke i »fritiden«, må der være tale om folk, som personligt udmærker sig ved passivitet og forbrugermentalitet. Folk som altså ikke (engang) bruger deres delvise uafhængighed til noget fornuftigt. I så fald er der blot tale om en deling imellem det formålstjenlige og det frivole.

Mens livsform 2 lader sig forstå som en eller anden form for dagsværk ved siden af afhængigt pligtarbejde, så er forestillingen om, at det afhængige lønarbejde skulle kunne erobre den uafhængige »fritid«, en absurd tanke. I så fald ville der være et middel uden mål. Det vil sige, at livsform 3 ikke kan begribes.

For folk i livsform 1 er lønarbejdet kun betinget af indtjeningen. Derfor holdes det nede på det nødvendige. En ansættelse, der er et led i uddannelse, læretid og anden indlæring af de faglige kvalifikationer, der er nødvendige for senere at blive selvstændig (uafhængig), er ikke et pligtarbejde i denne forstand, men et led i udviklingen af det frie arbejde. Et selvvalgt arbejde af en karakter der bevirker, at det selv gradvist forvandler sig til dagsværk: et meningsfyldt virke som fri vareproducent.

At noget lignende skulle finde sted i livsform 3, er ikke begribeligt, idet folk i livsform 1 tænker i afhængighed-uafhængighed og bestemmer dagsværket som uafhængigt. I livsform 3 opnår folk aldrig dagsværket, fordi de aldrig etablerer sig som selvstændige. Derfor er denne livsform kun til at se som det afhængige lønarbejdes udpresning af den frie tid. Noget sådant er absurd, og der kan derfor umuligt være tale om rigtigt arbejde i livsform 3. Der må snarere være tale om det frivole, som her får lov til at tage overhånd. Livsform 3 opleves derfor som en gruppe af mennesker, der snylter på resten af befolkningen. Deres frivole beskæftigelse er »papirnusseriet«.

I udførelsen af dagsværket er bærere af livsform 1 »produktionssolidariske«. Ansætter de heltids- eller periodevis lønarbejdere i virksomheden, forlanges der også produktionssolidaritet af disse, fordi de går ind i dagsværks-sfæren. Man kan nu stille det

spørgsmål, om en mand, der nu ansætter folk i sin egen virksomhed, vil være i stand til at forstå de lønarbejdere, han har ansat, på deres præmisser, hvis han selv har haft og kender til at udføre arbejde for en fremmed.

Hvis den pågældende hele tiden har været bærer af livsform 1, har hans eget lønarbejde haft en mening som middel til at blive selvstændig. Som selvstændig har man periodevis brug for indkøb af andres arbejde (både selvstændige håndværkeres og lønarbejderen) og man vil fra denne synsvinkel have mulighed for (tilsyneladende) at forstå den arbejdsgiver, man selv udfører lønarbejde for. Livsform 4 (den kapitalistiske arbejdsgiver) vil i så fald blive identificeret med ens egen livsform 1. Under de betingelser vil det være selvmodsigende dobbeltmoral ikke at udvise produktionssolidaritet også på den arbejdsplads, hvor man selv har et lønarbejde for at kunne opbygge eller støtte sin egen virksomhed.

Hvis livsform 1 fortsat er dominerende ideologisk trods supplerende lønarbejde, vil dagsværks-begrebet med andre ord også gennemsyre holdningen til det lønarbejde, man selv udfører, og det lønarbejde man selv indkøber. Man vil forvente eller forlange produktionssolidaritet af de folk, man ansætter i sin egen virksomhed. En eventuel »forståelse« af lønarbejdets karakter på de ansattes præmisser vil være afløst af ens eget bevis for, at man ikke behøver at blive hængende i pligtarbejdet, men kan gøre en større indsats og arbejde sig ud af afhængigheden. I så fald er der ingen undskyldning for ikke at lægge sig i selen allerede i lønarbejdet og vise produktionssolidaritet.

Dagsværket kan altså suppleres/kontrasteres af et lønarbejde. Tilsvarende må det være muligt at undersøge, om dagsværket lader sig supplere af en udenforliggende praksis, der ikke er et pligtarbejde, og på hvilke måder det eventuelt lader sig gøre. Der synes at være mulighed for tre former: I den første form tildeles aktiviteten en mening begrundet af dagsværket i øvrigt. Det kan være bøndernes engagement i andelsforeninger, borgerforeninger, højskolebevægelsen, idrætsbevægelsen, landboforeninger og så videre. Den kan

udmærket fordre udgifter i større omfang, uden at dagsværket forvandles til et indtjeningsmiddel, der gør det muligt for folk at funktion i forhold til dagsværket.

I den anden form er det en i sig selv meningsfuld beskæftigelse ved siden af dagsværket. Skal de eksistere side om side uden at deformere hinanden, må der ikke indtræde en mål-middel relation imellem dem. Det betyder, at hvis denne aktivitet ikke omkostningsmæssigt bærer sig selv (og i så fald havde den været et dagsværk), så må den være næsten omkostningsfri, idet det egentlige dagsværk ellers får betydning som et indtjeningsmiddel, der gør det muligt for folk at udfolde sig (mere) meningsfuldt i den anden aktivitet. Beskæftigelser af denne art kendes som kortspilsklubber, aktiviteter i forsamlingshusene og missionshusene, festligheder og ceremonier i forbindelse med kirkeskibe, bankospil, sport, arkæologisk interesse, historiske foreninger, aftenskole, studiekredse, jagtforeninger, byfest osv.

I den tredje form er der tale om en i sig selv meningsfuld aktivitet, der ikke bidrager til sine egne omkostninger, men tværtimod kræver en anden indkomst, fordi den er omkostningsfuld. I dette tilfælde vil det egentlige dagsværk få tillagt en yderligere karakter af indtjeningsmiddel, mens den anden aktivitet har ren lystkarakter. På dette område vil livsform 1's begreber ikke kunne opretholde deres konsistens, men viger for en mål-middel relation, som man finder den i livsform 2. Eksempler på dette vil være en fiskerfamilie der tilbragte ferierne i udlandet, en landmandsfamilie der investerede i sommerhus eller campingvogn, håndværkeren der tilbragte aftenerne til koncerter eller på teatret og den lille købmand der levede et liv som golf-entusiast. Og de er i sagens natur ikke af større empirisk betydning.

Livsform 2

I livsform 2 er der allerede set fra dens egen synsvinkel et arbejdsbegreb nemlig i kontrasten til begrebet fritid. Arbejdet bestemmes som et middel til noget, der ligger uden for

det selv. Dette noget foregår i en anden tid, fritiden. Fritiden er arbejdets kontrast og det *mål*, arbejdet tjener som *middel* til at opnå og udfylde.

I livsform 2 tænkes disse begreber i relationen ydre-indre tilskyndelse med polerne pligt-lyst. Arbejdet har ingen mening i sig selv, det har pligt-karakter, og er som sådan grundet i ydre tilskyndelse, fordi *man er afhængig af det*. Måden, hvorpå man er afhængig, struktureres af lyst-pligt polariteten, idet man for at få lejlighed til at nyde en fritid, struktureret af ens egen tilskyndelse, må have en indkomst og et dertil knyttet pligtarbejde.

Den ydre pligt etableres begrebsmæssigt som en pligt i polær *kontrast* til den lystbetonede fritid. Intet ville være en særlig fritid, hvis den ikke var forskellig fra en særlig pligtbetonet arbejdstid. Og intet ville være et sådant arbejde – ja arbejdet ville blot være et ikke differentieret liv – hvis det ikke kontrasteredes af et *ikke-arbejde*: fritiden.

Arbejdet er ikke noget man udfører, fordi man selv er tilskyndet til det. Det er noget, man *lader sig sætte til af andre*, fordi det er den eneste måde, hvorpå man selv kan skaffe midler til et meningsfyldt fritidsliv. Arbejdet fremstår både indholdsmæssigt og eksistentielt som resultat af ydre tilskyndelse. En tilskyndelse, hvis ydre karakter lader sig forstå som arbejdsgiverens behov for at udbytte arbejderne, så han selv uden arbejde kan skaffe sig en indkomstkilde som middel til et overdådigt og næsten daglangt, lystigt liv. Den tilskyndelse, der ses som ydre for arbejderen selv, forstås som indre for arbejdsgiveren, idet også denne formodes at stræbe efter at få mest muligt ud af mindst muligt arbejde.

Arbejdets karakter af ydre tilskyndelse har således to sider: det er nødvendigt at *have* et arbejde og i arbejdsprocessen er man nødvendigvis under *instruktion*. Lønningerne er betaling for *arbejdstid*, men timelønniveauet er ikke bestemt af det konkrete udførte arbejdes intensitet. Der er ingen mening i at yde mere end det absolutte minimum. Kun arbejdsgiverens tvang og kontrol sikrer en bestemt arbejdsintensitet.

Livsform 2's ideologiske begrebssystem er altså bygget op omkring en ganske bestemt

form for mål–middel relation, hvor målet er ikke-arbejde. Den er derfor principielt forskellig fra den mål–middel relation, man finder hos folk, der supplerer den enkle vareproduktion med bibeskæftigelser. For dem bliver det et mål at kunne udfolde sig i det frie arbejde. Når de konfronteres med nødvendigheden af at tage et supplerende lønarbejde, viser dagsværket sig at have karakter både af arbejde (som virke) og af indtægtskilde. To bestemmelser der opsplittes, fordi (en del af) indtægtskilden spaltes ud og står alene i form af et »meningsløst« pligtarbejde for en fremmed, med det formål at muliggøre det tilbageværende frie arbejde. I livsform 1 er mål–middel relationen således trådt ind imellem de to af dagsværket udspaltede begreber: arbejde og indtægtskilde.

Det vil sige, at den faktiske opsplittning i tid giver *mulighed* for livsform 2's polære begreber arbejde og fritid, men at den *også* giver plads til *helt andre* ideologiske begrebssystemer som for eksempel dem, der lader sig udspalte i livsform 1, når dagsværket suppleres af lønarbejde og dem, der gør sig gældende i livsform 3. Lønarbejdet som organisationsform og mål–middel relationen »skaber« ikke af sig selv livsform 2! De gør den blot mulig.

Selvom bærere af livsform 2 på for eksempel arbejdspladsen kender folk fra livsform 1, som har lønarbejde og tænker i en mål–middel relation, så er de afskåret fra at forstå disse, både som de selv tænker, og som deres livsform »virkelig« er, på grund af den principielle forskel imellem begrebsrelationen: arbejde–fritid og begrebsrelationen: indtægtskilde–arbejde.

Bærere af livsform 2 har således mulighed for at kende folk i livsform 1 på to måder: Som arbejdskammerater på en arbejdsplads og som heltids selvstændigt erhvervsdrivende. Kender man dem som heltids selvstændige, vil man forstå dagsværket ud fra sit eget arbejdsbegreb. Kender man dem som arbejdskammerater, vil man se dagsværket ud fra sit eget fritidsbegreb. To måder at misforstå livsform 1 på er derfor mulige:

Den første består i at betragte livsform 1's dagsværk som et arbejde i livsform 2's forstand, det vil sige som et ydre tilskyndet

pligtarbejde. Men det ser ud til at være et slid af dagslang varighed, det kræver fuld produktionssolidaritets, og der er ingen ferier. Fra den synsvinkel fremstår dagsværket som et slavearbejde.

Den anden mulige misforståelse består i at anskue dagsværket ud fra livsform 2's eget fritidsbegreb og betragte det som en »leg«, en hyggelig system, en hobby, en sund og »rigtig« adspredelse. I så fald fremstår dagsværket romantiseret.

Fra livsform 2's grundliggende polære begrebsrelation er det derimod ikke muligt at se dagsværket som den *enhed*, det er, eller som en sammensmeltning af lyst og pligt, fordi man tænker sagen i kontrasten: ydre tilskyndelse og indre tilskyndelse – og ikke forestiller sig betydningen af, at dagsværket *ikke* splittes af denne relation, fordi det (kontrasteret med pligtarbejde) implicerer begrebet uafhængighed.

Tilbage er muligheden for at se det som en kvantitativ forskydning, hvor enten pligten fortrænger lyster, eller lysten fortrænger pligten.

En sådan *kvantitativ forskydning* må også være mulig i livsform 2 selv. Der er intet, som dikterer, at begreberne absolut skal have noget med beskæftigelserne i løbet af dagen at gøre. De kan lige så godt fordele sig over livsforløbet, blot de stadig gensidigt betinger hinanden.

Set i det aktuelle nu kan der udmærket være sket en kvantitativ fortrængning af den ene side, som er opvejlet eller senere modsvares af den anden. To hver for sig yderliggående eksempler kan illustrere forholdet:

Pensionistens liv har indeholdt meget arbejde, nu er det reduceret til ingen ting og fritiden fylder hele dagen.

Morakkeren arbejder over og bruger akkorden til at tjene maksimalt, så den sparsomme fritid, der bliver tilovers, mister sit indhold, fordi den må benyttes til at hvile ud, så han er klar til næste dags arbejde. Det kan han ikke blive ved med, når han bliver lidt ældre. Til gengæld kan han have sparet op, betalt huset og sikret sig et overskud af fritid senere hen, der gør det til et, for ham at se, meningsfuldt middel at knokle i de yngre år.

Et tredje eksempel er den påtvungent arbejdsløse. For ham eller hende mister fritiden sin mening og indre lyst-karakter, fordi den skal udfylde al tiden og ikke fremstår som noget, man selv går og glæder sig til og har lyst til i kontrast til noget, man ikke har lyst til, men skal gøre det meste af dagen. Det bliver et problem at finde på noget, man selv har lyst til hele tiden. Der er intet tidsrum, i hvilket man må gå og glæde sig til et andet tidsrum, hvori man kan lave lige det, man har lyst til. Undtagen hvis pengene er sluppet op, og man må vente på den næste dagpengeudbetaling, før man kan fortsætte de ting, man har lyst til.

Disse eksempler belyser det forhold, at begreberne arbejde og fritid hverken kan undvære hinanden eller smelte sammen i livsform 2's ideologiske univers. Det vil sige, at en variation af det ene begreb betinger en modsvarende variation af det andet. Er arbejdet ren engagement-forladt rutine og kun en plage, der skal overstås, har fritiden modsvarende en karakter af total afkobling fra dette arbejde. Den fyldes af lyst i betydningen: plagens midlertidige fravær og modsætning. Jo mere uudholdeligt arbejdet er, desto lysere fremtoner fritiden. Er arbejdet mindre uudholdeligt, kommer fritiden til at stå i et tilsvarende mindre ekstremt kontrastforhold hertil.

Arbejdet og ikke-arbejde henter deres begrebsindhold i hinanden, som omvendte spejlbilleder kunne man sige. Men dette betyder ikke, at de altid spejler hinanden i en ekstrem gensidig kontrast som sort og hvidt.

Arbejdet kan med andre ord være af vidt forskellig karakter i livsform 2. Pointen er, at fritiden dermed får en tilsvarende forskellig karakter. Den kvantitative forskydning er mulig, men kvalitativ sammensmeltning kan aldrig forekomme.

Den højt kvalificerede tekniker eller håndværker eller skolelærer oplever en mindre kontrast, når han holder fri, end den tempobelatede samlebåndsarbejder gør. Men for begge typer tjener arbejdet det formål, at man får mulighed for at leve og forbruge i fritiden.

Når princippet om forskydning gør sig gældende fra arbejds-siden, må det også kunne gøre sig gældende fra fritids-siden. Det vil sige,

indflydelse på arbejdets begrebsmæssige indhold.

Den almindelige byarbejderfamilie behøver ikke at eje hverken sin egen bolig eller anden fast ejendom. Alt, hvad den tjener, kan i princippet og reelt anvendes direkte i aktuelt forbrug. Det være sig husleje, varme, mad, værtshusbesøg, video, ugeblade og formiddagsblade, biografbesøg, charterrejser og tobak. *Udgiftsniveauet er rettet ind efter den normalindkomst, arbejdet kaster af sig.* Fritiden bruges meningsfuldt og er fuldt optaget uden behov for større investeringer. Værtshusbesøg, avislæsning, parti- og foreningsaktivitet, spisning, fjernsyn og video udfylder rigeligt hverdagens fritid. I weekenden er der, hvis begge ægtefæller er udearbejdende, tid til indkøb, rengøring og tøjvask og ellers tid til at gå til fodboldkamp og sportsstævne, tage på fisketur eller skovtur, gå på værtshus, gå på besøg eller få besøg, holde fester til sent om natten, sove længe m.v.

Helt anderledes forholder det sig i den arbejderfamilie, der satser på at få eget parcelhus, egen bil, campingvogn eller sommerhus. I et sådant ekspansivt fritidsliv bygger familien et miljø og en social position op omkring sig selv. Det får investeringskarakter: man kan løbende købe nye forbrugsgoder, der kan lidt mere end de gamle modeller, de købes mest fordelagtigt på afbetaling, man tager lån og arbejder mere for at kunne udbygge forbrugsmiljøet. Arbejdet har ikke karakter af ren, sur nødvendighed. Man tager overarbejde, og begge ægtefæller arbejder ude med direkte henblik på at bygge pejsestue, købe drivhus, anskaffe ny bil, få blyruder i stuevinduerne, fine fliser på fortovet og barskab i stuen eller gildestue i kælderen. *Arbejdet udføres i bevidstheden om de ting, man vil investere pengene i.* Arbejdet får karakter af at være noget, man vælger for at tjene penge til indkøbene. Det fremstår mere som et kontraktforhold, man af egen vilje går ind i, end som noget påtvungent. Man snarere kumulerer end blot konsumerer i fritiden. Arbejdet bliver formålstenligt som middel hertil.

På grundlag af disse varianter af livsform 2, er det muligt at se, hvorledes livsformerne 1 og 3 forstås mere detaljeret. Når dagsværket i

livsform 1 anskues som arbejde og opleves som et daglangt slid, forstås det som analogt med ens eget overarbejde for at afbetale parcelhuset og købe ny bil. Det ses som middel til at investere og kumulere i familiens miljø.

Man overser, at bærere af livsform 1 med supplerende og heltids lønarbejde ikke tjener penge for at kumulere forbrugsmiljø, men i egentligste betydning vedligeholder muligheden for at holde gang i det frie arbejde. Empirisk forholder det sig sådan, at lokalarbejderne eller de rurale arbejdere boende i såvel byerne som på landet er dårlige forbrugere. Imens lønarbejdere i livsform 2 har lån i bank og sparekasse, så har lokalarbejderen i livsform 1 altid reserver, han har penge stående i banken. Han vedligeholder muligheden for at kunne klare sig selv og fortsætte det frie arbejde også under en eventuel periode med arbejdsløshed, prisfald, sygdom og andre uforudsigelige omstændigheder.

Man overser også, at mens det er ubehageligt og ofte direkte meningsløst for en livsform 2-arbejder at have natarbejde og være på skiftehold, så passer det lønarbejderen i livsform 1 ganske udmærket. Den førstnævnte arbejder vil helst have dagarbejde for at kunne nyde det meningsfulde fritidsliv. Dette foregår efter normal arbejdstids ophør, specielt om aftenen på hverdage, når der er træning i klubben, åbent på værtshuset, sport, TV-avis og film i fjernsynet, film i biografen osv. Da foregår det egentlige fritidsliv. Det foregår ikke om dagen til hverdag. Det er derfor meningsløst at skulle trisse alene og ubeskæftiget rundt derhjemme om dagen, og være på arbejde, mens alt det meningsfulde foregår.

For arbejderen i livsform 1 er det af underordnet betydning. Det passer derimod godt at have fri om dagen, så man kan arbejde for sig selv derhjemme. Også denne fordeling giver sig til kende empirisk, hvis man ser på, hvorledes folk fordeler sig på dagarbejde og natarbejde eller skiftehold.

Også livsform 3 må fra livsform 2 betragtes under synsvinklen ekstra-arbejdsindsats og investering eller kumulering og opsparring. Livsform 3 ser ud til at »spare op« gennem advancement. Man arbejder sig op og kan så senere slappe af. Ledelsen bestiller jo ikke så

meget. Efter hårdt arbejde, stræben og morakkeri får man alle fordelene og muligheden for at *lukrere* på alle de andre. Igen en indtolkning i arbejde-fritid formen for mål-middel relation. De opadstræbendes liv lader sig tilsyneladende forstå som meningsfuldt ud fra en mulig livsform 2-tankegang om at arbejde mere og kumulere. De overordnede ses som dem, der nu kan nasse og nyde fortrin.

Livsform 3

I *livsform 3* er der (i modsætning til livsform 2, men i en vis lighed med livsform 1) ikke grundliggende et særligt arbejdsbegreb. Den beskæftigelse, man udfolder sig i, er også indtægtskilde. Den kontrasteres ikke af en principielt anden aktivitet. Der er derfor ingen klar mål-middel relation. Men bærere af livsform 3 kender livsform 2 og dens indholdsløse arbejde. Både fordi folk fra denne livsform har arbejde i samme virksomhed, som man selv er ansat i, og fordi man selv har været belemret med denne form for beskæftigelse tidligere i karriere-forløbet.

I bunden af den organisation, man er ansat i, udføres et arbejde, der kontrasterer det arbejde, man selv er engageret i. Oftest har man selv oplevet det, men kun som et midlertidigt springbrædt. I denne kontrast udskilles en forskelsrelation imellem det således kendte *rutinearbejde* og ens eget *engagerende* arbejde. Forskelsrelationen tænkes i *arbejdets karakter*.

I lyset af kontrasten til rutinearbejdet ses den karriereorienteredes arbejde som en aktivitet, hvori han udfolder sig selv eller rettere sine kvalifikationer. Han er også afhængig som lønarbejder, han har også altid overordnede – selv som ledende direktør er han underordnet en bestyrelse. Men i muligheden for at udfolde sine kvalifikationer er han radikalt anderledes stillet end folk med rutinearbejde. Den hierarkiske organisation er ikke et bånd, men mulighedsbetingelsen for hans ledende og styrende aktivitet. Ved at avancere op i organisationen kan han overlade underordnede funktioner til andre og selv indtage funktioner, hvori han får til opgave at foretage dispositioner, der kræver en udfoldelse af

hans kvalifikationer. Hans perspektiv bliver opadrettet mod hierarkiets top.

Bæreren af livsform 3 behøver den store organisation, der kræver rendyrket ledelse og disposition, og hvori arbejds- og ansvarsdelingen kræver ledere og eksperter, der *frigøres* fra rutinearbejdet. Opnåelsen af denne form for selvstændiggjort disponering kræver advancement. Man er altid underlagt overordnede dispositioner, som man har til opgave at administrere. Derfor er det også muligt selv at avancere op i den overordnede position for *selv at overtage* den disponerende funktion, man tidligere skulle administrere. For hvert trin opad får man større muligheder for at disponere de opgaver, man før administrerede. Man har mulighed for at skabe større råderum for udfoldelsen af sine egne dispositioner.

Derigennem udspaltes inden for ens eget perspektiv en relation imellem det at *administrere* og det at *disponere*. For hver gang man overtager dispositionen over det, man før administrerede, opnår man muligheden for bedre at udfolde sig i sit arbejde. Man tildeles større ansvar og dispositionsfrihed. Man opbygger bedre betingelser for at engagere sig i arbejdet. Eller rettere for at udfolde sig i det arbejde, man er engageret i.

I dette perspektiv fremstår ethvert stykke arbejde som udført under instruktion på de lavere niveauer, men som et resultat af en selvstændigt og friere truffen beslutning fra lederne højere oppe i hierarkiet. I den forstand synes motivationen i arbejdet at skifte karakter i takt med advancementet op gennem hierarkiet fra at være betinget af krav, der stilles til en, til at være bestemt af ens egen mulighed for at træffe dispositioner på grundlag af egne vurderinger og erfaring. Denne distinktion og »erobring« af dispositionsfrihed foregår helt og holdent inden for arbejdsbegrebet. I termer af tilskyndelse er forholdet det, at den indre tilskyndelse løbende har mulighed for at *erobre* den overordnede ydre tilskyndelse. Det er essensen i advancementsmuligheden. Set fra den underordnede synsvinkel har den overordnede et eftertrættelsesværdigt råderum og dispositionsfrihed – og det på trods af at *også* arbejdet på stigningsnæste trin består i at udføre andres beslutnin-

ger, blot på et mere generelt og omfattende niveau.

Det er dette perspektiv, der indebærer, at livsform 3's arbejdsbegreb bindes så tydeligt af ideen om *karrieren* op gennem et hierarki struktureret som en sekvens af stadig mere attråværdige positioner. Da retningerne, tempoet og arterne af karriereforløb er så mangfoldige, må det for den enkelte betragtes som en valgfri situation, at vedkommende har mulighed for at foretrække et bestemt parameter at måle *sin* succes i forhold til. Et andet udtryk for dette er de karriere-orienterede eller mere generelt succes-orienterede træk, der så udpræget karakteriserer bærere af livsform 3.

I lyset af dette arbejdsbegreb forekommer livsform 1 forståelig som en opbygning af noget. Som en opbygning af større dispositionsfrihed, større selvstændighed i arbejdet. Men det at etablere sin egen virksomhed synes ikke rationelt, når det indebærer, at man selv må varetage rutinearbejde, og den organisation, hvori man arbejder, bliver mindre og giver mindre råderum. At selvstændigheden møntes på det forhold, at man selv *ej* virksomheden, virker helt uforståeligt, hvis den indebærer en forringelse af arbejdets *karakter*. Hvad er selvstændigheden så værd? Den lille, selvejede virksomhed vil i mange tilfælde give én mindre mulighed for at udfolde sig selv i specialiserede, rent disponerende funktioner.

Endvidere er det at eje sin egen virksomhed bindende. Det hindrer en selv i at springe til en bedre funktion i et større foretagende. Avancermenterne blokerer jo ikke af virksomhedens rammer for bæreren af livsform 3. Han er fri for bånd til virksomheden som sådan. Han kan *springe* fra organisation til organisation. Han er principielt lige så rodløs og troløs som den flydende kapital. Det gælder om at kunne springe fra, hvis virksomheden går i stå og smuldrer. Afhængighed i form af *ansættelsesforhold* er, set fra livsform 3, ensbetydende med ens egen *frihed* til at gøre *karriere* på tværs af virksomheder og deres organisationer. Ud fra denne synsvinkel er virksomhederne at betragte som *midler* i karriereforløbet. Ejerforhold er bånd, når engagementet ligger i arbejdets karakter.

Relationen afhængig-uafhængig er underordnet relationen administration-disposition. Det er den sidstnævnte, der løbende giver den *indre tilskyndelse mulighed for at erobre dele af den ydre tilskyndelse*. Forstået som et forhold i arbejdets karakter.

Set fra denne synsvinkel er en livsform og position som privatkapitalist kun fordelagtig, hvis den privatejede virksomhed er stor og i fremgang. Er den i vanskeligheder, er bæreren af livsform 3 set fra eget standpunkt bedre stillet, fordi han er friere stillet. En position som aktiekapitalist er bedre end den privatkapitalistiske variant, set fra den karriereorienteredes synsvinkel, hvis aktiekapitalen er stor nok til at give en indflydelse på selskabsbestyrelserne med dertil knyttet dispositionsfrihed. Ellers lader den sig kun betragte som fordelagtig i form af indkomstkilde.

I mange organisationer udgår dispositionerne ikke i sidste ende fra ejere. I pensionskasser, offentlige virksomheder, forskningsinstitutioner, politiske institutioner og partiorganisationer er bestyrelsen underlagt enten generalforsamlinger eller overordnede organer. For livsform 3 er der ikke noget entydigt afhængighedsforhold til en bestemt anden livsform eller myndighed. Organisationens ledelse er underlagt forskellige betingelser i de vidt forskellige sektorer af samfundet, hvori disse organisationer opererer.

Hvis ikke den engagerende beskæftigelse også er indkomstkilde, kræver den en anden indkomst for at lade sig realisere og bliver derfor til en fritidsbeskæftigelse. Livsform 3's arbejdsbegreb indeholder derfor foruden selvedfoldelsen en indkomstkilde. Denne kilde skal ikke blot gøre det muligt at leve i snæver forstand, men også sikre bæreren af livsform 3 den reproduktion, der er nødvendig for hans eller hendes udfoldelse i arbejdet. Der kan være tale om en lang række af aktiviteter i forbindelse med karrieren, som er egnede i forbindelse med ens egen promotion. Hvad der specifikt kræves hertil, det varierer alt efter det fag, den branche og den position vedkommende arbejder i.

I selve måden, hvorpå man om kap med mange andre avancerer op i hierarkierne, ligger det, at ens »konkurrenceevne« over for de

andre er afhængig af, hvor fuldt og helt man kan lægge hele sin energi i arbejdet og hvad dertil hører. Kan man ikke lægge optimal energi i arbejdet under avancementerne, risikerer man at se sig *overhalet* af andre, alene fordi disse har denne mulighed.

Dette stiller krav til måden, hvorpå den karrierebundnes indkomstkilde forbruges. Der kan være tale om specielle fordringer til måden hvorpå man er klædt, det kan være vigtigt, at man på ordentlig manér kan invitere kolleger og forretningsforbindelser med hjem, eventuelt til middag og gensidig udvikling af personlige og fortrolige relationer; det kan være vigtigt at deltage i bestemte offentlige funktioner og organisationer i lokalområdet, i branchen eller den forretningsverden man arbejder i; det kan dreje sig om at tage del i udendørs sportsgrene, der svarer til ens position eller om at blive anset for at følge med i kulturlivet og i det hele taget sørge for, at der står respekt og anerkendelse om ens navn. Muligheden for at få bistand til lønsningen af disse »opgaver« er vigtig for den karriereorienteredes chancer for at realisere livsformen.

Forudsat at den ene af ægtefællerne *afskriver* at gøre sin egen karriere, *kan* familien indtage denne vigtige funktion som *bagland* for den andens udadvendte karriere. Endnu er det oftest kvinden, der påtager sig rollen og opgaverne med at konvertere indkomsten til et bagland, der støtter, garanterer og udvikler mandens position. Når dette er tilfældet, indtager kvinden og familien ganske særlige roller og funktioner i denne livsform.

Når vi taler om »baglandskvinden« i denne livsform, er det fordi denne kvinderolle og familie har en ganske bestemt plads, funktion og indhold bestemt af arbejdets særlige karakter i denne livsform, det vil sige bestemt af mandens karriereforløb. Familien og dens livsstil bliver fra denne synsvinkel et middel i relation til mandens karriere. I denne livsform sælger man ikke blot et stykke arbejdstid til arbejdsgiveren, man sælger sine særlige kvalifikationer, loyalitet og faglige indsats, og man sælger den respekt og repræsentabilitet, der hører til, og som også må bygges op og holdes ved lige – hvilket hovedsagelig finder

sted uden for den formelle arbejdstid. I modsætning til livsform 2, hvor arbejdet er et middel i relation til fritiden, betyder dette, at mange aktiviteter uden for arbejdstiden i livsform 3 har karakter af middel i relation til arbejdet.

For eksempel kan dette kræve, at familien som sådan lader sig præsentere som ens bagland *på niveau* med kollegernes familier. Det giver sig til kende i dens bolig, dens adfærd, dens interesser, dens smag og lignende. Huset, haven, gastronomien, møblementet, interesserne og bekendtskabskredsen er med andre ord noget, der bygges op i relation til mandens position og arbejde. Og de stiller krav til hans *indkomst*, så der i realiteten opstår en gensidig eller to-vejs mål-middel relation imellem familielivet og karrieren.

Ud af dette lader der sig med andre ord også udspalte beskæftigelser, der har fritidskarakter i den forstand, at de er meningsfyldte og omkostningsfulde, men ikke i sig selv indeholder indkomstkilder. De optræder dog ikke blot som mål i forhold til arbejdet, som tilfældet er i livsform 2. De har selv funktioner over for arbejdet. Man kan invitere venner og kolleger med hjem, ud på jagt, ud på sejltur, spille golf sammen, gå til koncerter sammen, mødes i logen mv. Idet arbejdet tænkes som selvudfoldelse, er en egentlig fritid i realiteten absurd. De øvrige interesser, som på grund af ansættelsesforholdet udøves uden for arbejdstiden, er ikke ene om at være det, der giver livet mening. De er blot udfoldelse på en anden måde end arbejdet. Som tilfældet er i livsform 1, hvor der i relation til, men uden for dagsværket kan udøves i sig selv meningsfulde beskæftigelser, så er *udenomsinteresserne* for karriereorienterede folk blot andre måder at udfolde sig meningsfuldt på end arbejdet. Samtidig med at mange af disse aktiviteter har en instrumentel relation til mandens karriere – det gælder altså også hjemindretning og udsmykning, hjemlig hygge, bekendtskabskredse og selskabsliv etc. – så kan de for kvinden have karakter af at være *mål* i sig selv. Mere omfattende empiriske studier og begrebspecificationer må så kunne vise, hvorledes familien er struktureret, hvis disse mål for kvinden samtidig er de midler, hvor-

med hun fastholder »sin« mand og hans indkomst, og alternativt hvis hendes virke i husholdet omfatter yderligere funktioner og aktiviteter, der tjener som rene midler til at sikre familiens indkomst (gennem manden) og hendes egne mål. Et kendt og empirisk udbredt funktionskrav til hende af denne art er kravet om at skulle flytte hele familien og hjemmet med rundt alt efter hvor, mandens karriereforløb bringer ham hen fra den ene stilling til den næste. Et delkrav herunder er, at hun er villig til at opgive den ene lokalt opnåede bekendtskabskreds efter den anden – eller alternativt at engagere sig relativt lidt i nærboende venner og veninder.

Empirisk skiller boligmiljøer og udenomsinteresser, der benyttes af folk i livsform 3, sig derfor også ud fra boligen og fritidsbeskæftigelser udøvet af folk i livsform 2. Den særlige familieform kendes også empirisk fra miljøer, hvor fru er den perfekte hustru og dame, der ved, at gode familieforhold er den bedste baggrund for en vellykket karriere, og som henter sin værdighed i sin mands position. Tilsvarende kendes de mange eksempler på sønderslåede familier, hvor ægtefællen ikke i det påkrævede omfang har ladet sig indordne under partnerens karriereforløb. Specielt vanskeligt er et familieliv med arbejdsdeling, når begge ægtefæller er i karriereforløb. Denne variant kræver enten, at man udskyder børnefødslerne eller at man indhenter arbejdskraft til funktionerne i familien i form af barnepleje, pige i huset og lignende.

Her finder man også de ægteskaber, hvor forsøget på at tilgodese begge parter engagement i arbejde og karriere kommer til udtryk i stadige bestræbelser på at opnå en pinligt nøjagtig arbejdsdeling hvad angår rengøring, indkøb, børnepasning og lignende opgaver i familielivet. Disse funktionsproblemer er selvfølgelig mest presserende i de yngre år, hvor både børnepasning og avancementer skal foregå.

Sammenligner bærere af livsform 3 sig med livsform 2, ser folk i denne udpræget ud til at klatte deres tid væk. De lever ikke målrettet, spilder især megen tid på arbejde, hvori de ikke udvikler deres kvalifikationer og kommer videre. For den karriereorienterede er tiden

kostbar sammenlignet hermed. Det drejer sig aldrig om bare at få den til at gå. Den må derimod planlægges i en dertil indrettet lommekalender. Oveni dette opnår folk i vellykkede karrierer større indkomster end gennemsnittet af lønarbejdere, hvilket giver dem mulighed for større eksklusivitet i valg af bolig og udøvelse af udenomsinteresser. Den vellykkede karriere lader sig derfor aflæse i familiens komfort. I de familier, hvor avancementerne ikke lykkes (og det er mange, fordi hierarkier i sagens natur spidser til mod toppen) kan man forsøge at vedligeholde indtrykket af fortsat succes ved at erhverve dennes ydre tegn og symboler, opnået via overarbejde og halve løsninger.

Analysemådens perspektiver

Fordelen ved midlertidigt at erstatte associationsladede begrebsindtryk med rene symboler er, at man bedre får mulighed for at undgå noget af det tilsyneladende overgribende, men i realiteten mangetydige empiriske associationsindhold, der forvirrer billedet og hindrer én i at gøre sig klart, hvilke rent interne begrebslogiske relationer, det egentlig er, man har med at gøre i hver enkelt livsform og imellem livsformerne indbyrdes. I konstruktionen af livsformsbegreberne har vi bestræbt os på at undgå alle de implicite fordomme af såvel teoretisk som empirisk art, der ligger gemt i udtryk som »mellemlagene«, »småborgerskabet«, »arbejderkulturen« med flere. Livsformsbegreberne er søgt konstrueret så vidt muligt fra deres første grundprincipper ved hjælp af abstrakte begreber for kun at bringe de aspekter ind, der på hver enkelt trin i specifikationerne er strikt nødvendige for konstruktionen. Denne fremgangsmåde sikrer på den ene side, at det enkelte livsformsbegreb bliver så vidt muligt selvkonsistent, samtidig med at vi på den anden side bevarer den størst mulige kontrol med, at konstruktionen af disse kulturelle former er den logisk mulige og nødvendige udlæsning af netop de strukturelle træk i samfundsformationen, livsformerne (i denne forstand) har deres præcise plads iblandt.

Dette understreger også, at disse begreber primært er analyseredskaber, beregnet til at kortlægge hvilke træk, der er relateret til hinanden med logisk nødvendighed. I den forstand er de ikke anvendelige til grydeklare klassifikationer, med hvilke man umiddelbart kan bringe orden i det mangfoldige og komplekse empiriske stof. Meningen er, at livsformerne selv i takt med deres skridtvise specifikation udpeger de empiriske kendsgerninger, der er teoretisk relevante og betydningsfulde på et givet trin i analysen, og dermed også venter med og undgår det stof, der på dette trin stadig blot er at betragte som »facts« uden teoretisk værdi.

Her har det kun været muligt at skitsere den logiske indgang til de strukturelle grundprincipper i tre dominerende livsformer, der hver især lader sig konstruere langt mere omfattende og detaljeret, i mange mulige logiske varianter og i bestemte specifikke sammenføjninger, der alle implicerer hver deres mere specifikke eksistensbetingelser i samfundsformationen. Selv om disse logisk set tidlige specifikationer indfanger essentielle kulturelle strukturtræk og forskelle i de vestlige samfund i dette århundrede, må alle mere konkrete gennemlysninger af særlige befolkningsgruppers levevis og vilkår fordre den formanalyserende, specificerende begrebskonstruktion ført langt videre ud i konkrete varianter og undervarianter af livsformerne.

Værd at huske på er det derfor, at selvom den her skitserede dialektik kan og må specificeres ud i en langt mere omfattende detail- og nuancerigdom, så bliver begreberne ikke mere »empiriske« eller »virkeligkonkrete« af det. De forbliver teoretiske begreber, blot mere komplekse og egnede til at indfange flere træk, man kunne kalde det mere »empirifølsomme«. De bliver med andre ord mere detaljerede, mindre abstrakte og i den forstand mere konkrete.

Man skal altså ikke lade sig forlede til at tro, at det er en forestilling om, at den empiriske virkelighed er enkel, der får os til at tage hele turen tilbage til de abstrakte grundbegreber. Udfordringen ligger som allerede nævnt i artiklens indledning i at kunne gennemlyse såvel de knudrede og uensartede hi-

storiske forløb som de givne samfunds komplicerede opbygning og differentierede bestanddele. Det er netop denne udfordring i det empiriske stof principielt komplekse karakter, der tvinger os til at skabe logisk stringens i de teoretiske grundprincipper, sikre analysemådens bæredygtighed og grundbegrebernes konsistens.

Alligevel er det ikke sådan, at specifikationerne først får værdi for den empiriske forskning på et langt mere detaljeret stadium, end vi her er nået frem til. Som sagt er de konstruerede begreber på alle stadier lige empirinære, hvilket i praksis betyder, at selv de første specifikationer gennemlyser deres bestemte træk i det empiriske materiale. De første specifikationer har for eksempel vist, at selv om de selverhvervende hører til de grupper i velfærdssamfundene, der stærkest betoner idealerne om godt, hårdt og flittigt udført arbejde, og som i mest ekstrem grad hylder friheden og selvstændigheden, så er der dybest set ikke nogen indre sammenhæng imellem et selvstændigheds-ideal og et arbejdsideal i denne livsform, når den betragtes isoleret. Disse begreber opstår først, når denne livsform sameksisterer og kontrasteres med de andre livsformer. Dette betyder blandt andet, at man ikke kan tage det for givet, at disse begreber har akkurat det samme indhold, når livsform 1 – det vil sige de *selverhvervendes livsform* – har en plads i andre samfundsformationer. For blot nogle hundrede år siden kontrasterede bærerne af de selverhvervendes livsform sig ikke i relation til vor tids lønarbejdere, men til blandt andre købmænd og fæstebønder, hvilket må have givet anledning til andre ideologiske former i livsform 1. Kun en fornyet analyse fra de første grundprincipper kan bestemme, hvilke de har været.

Når det gælder analysen af de selverhvervendes livsform i dag, bliver det vigtigt at se på de forskellige måder, produktionsenhederne kan være organiseret på, idet familievirk-somheden kun er en enkelt iblandt flere andre varianter. I disse andre kræves en fornyet specifikation af den plads, den funktion og det indhold familien så indtager, hvilket i livsformsanalysen betyder, at helt andre relationer imellem ægtefællerne, andre mål-middel

relationer og praksisformer må konstrueres, hvis den ene af dem ikke tilhører livsform 1, således som vi hidtil har specificeret denne.

Vedrørende livsform 2, der rettelig kan kaldes *lønarbejder-livsformen*, har vi lært det helt afgørende, at man skal være meget opmærksom på ikke at regne den for mere udbredt, end den i realiteten er. Fordi et ansættelsesforhold adskiller tiden i arbejdstid og anden tid, så er det langt fra sikkert, at lønarbejderen tilhører livsform 2. Den er ikke givet i ethvert lønarbejde-forhold. For den empiriske udforskning af den moderne lønarbejdende befolkning bliver det afgørende at få kortlagt de måder, hvorpå alle de tre livsformer spalter og sætter hver deres kulturelle præg på denne stærkt uensartede befolkningsklasse. Og i forbindelse med den egentlige lønarbejder-livsform ligger det endnu foran os at udspecificere og kortlægge de meget forskellige varianter, der, som demonstreret i det foregående kapitel, kommer ud af konstruktionerne, når der forskydes på relationerne imellem arbejds- og fritidsbegreberne. Den traditionelt konsumerende byarbejderfamilie og familien med den ekspansive fritid var blot to af disse forskellige varianter.

Endnu en særlig opgave står yderligere foran os i forbindelse med denne livsform, og det er analysen af familiesfærens praksisformer, specielt i de familier hvor kun den ene ægtefælle har et heltids lønarbejde. Hvordan er »husmoderens« hverdagslige praksis og mål-middel tankegang struktureret i traditionelle faglærte arbejderfamilier, hvor kvinden ikke tidligere nødsagedes til at have udearbejde?

Livsform 3, den *karriere-bundne livsform*, misforstås let, fordi man er tilbøjelig til at forstå den ud fra lønarbejder-livsformens grundprincipper. I så fald gøres der kun karriere for at skaffe en stigende indkomst og prestige, der muliggør et øget forbrug og rigere fritidsliv. Gør folk kun karriere og arbejder de kun over tiden som et *rent* middel til indtægts- og prestigemaksimering, er der i realiteten tale om en særlig variant af lønarbejder-livsformen selv. I den egentlige karriere-bundne livsform er det arbejdets *karakter*, der er det væsentlige med relationen imellem disposition og administration som essentiel.

En speciel pointe ved analysemåden skal endelig nævnes, og den hviler på det forhold, at livsformsbegreberne hverken teoretisk eller empirisk forefindes som idealtyper: som teoretiske begreber er de rene logiske konstruktioner, og i den empiriske »virkelighed« skal man sjældent gøre sig håb om at finde »rene« typer særlig udbredte. Empirisk sameksisterer disse træk fra de forskellige livsformer imellem hinanden på bestemte måder, og denne sameksistens giver anledning til det, vi kan udlæse som mange forskellige typer af konflikter og kampe i befolkningen. Livsformerne sameksisterer i form af befolkningsklasser, der står over for hinanden og udkæmper politiske kampe, de blandes i og spaltes både bysamfund og lokalsamfund, de mødes i sammensatte familier med skilsmisser og konflikter inden for hjemmets fire vægge til følge og de kan mødes i det enkelte menneske, virke uforenelige og fremstå som personlige problemer, identitetskriser og psykiske vanskeligheder. På alle niveauer er det mulighederne for at kunne gennemlyse disse konflikter ved at se på livsformernes krav til deres nødvendige eksistensbetingelser og på mulighederne for deres indbyrdes sameksistens, der angiver analysens hensigtsmæssighed.

Disse resultater fører til den konklusion, at det ikke er muligt at arbejde med et alment begreb om »hverdagsliv«, gyldigt i et helt samfund. Det er nødvendigt at overskride denne form for ensidige perspektiver, der altid stammer fra en bestemt livsform (om overhovedet fra noget bestemt), for i stedet at begribe de fundamentale kulturelle spaltninger, der adskiller forskellige former for levevis. Dette forudsætter, at der udvikles en lo-

gisk indgang og procedure for den teoretiske konstruktion af disse forskelle, baseret på en bestemt problematik og dennes kernebegreber. Begreberne *livsform* og *livsformens mulighedsbetingelser* udgør kernebegreberne i en sådan problematik. Analysen der er baseret på disse begreber udgør en teori, der på en og samme tid er en samfundsteori og en kulturteori, og som udvikler disse to analyser i og med hinanden integreret i en og samme analysemåde. Således altså, at konstruktionen af en ideologibærende livsform foretages i-og-med specifikationen af de samfundsstrukturelle træk, der muliggør og forudsætter den.

I forlængelse af det, der er sagt om livsformen, er det klart, at eftersom transformationsanalysen kræver, at samfundsformationen indeholder flere produktionsmåder, kan en livsform ikke konstrueres, som fandtes den i et vacuum. Dens ideologiske univers bestemmes i en dialektisk proces af dens kontraster til de andre livsformer i samfundsformationen. Derfor får de indbyrdes modsætninger og gensidige afhængighedsforhold imellem de tre her specificerede livsformer forskellig karakter, alt efter om det mere konkret er Skandinavien, Irland, et sydeuropæisk landbrugs- og industriområde eller et andet specifikt samfund, der analyseres, og alt efter den tid eller periode analysen arbejder med, hvor produktionsmåderne optræder i forskellige varianter og forskellige indbyrdes modsætnings-, dominans- og afhængighedsforhold. I hvert enkelt tilfælde må den mere detaljerede kulturelle analyse gå hånd i hånd med en mere konkret specifikation af produktionsmåderne og deres eksistensbetingelser i samfundsformationen.